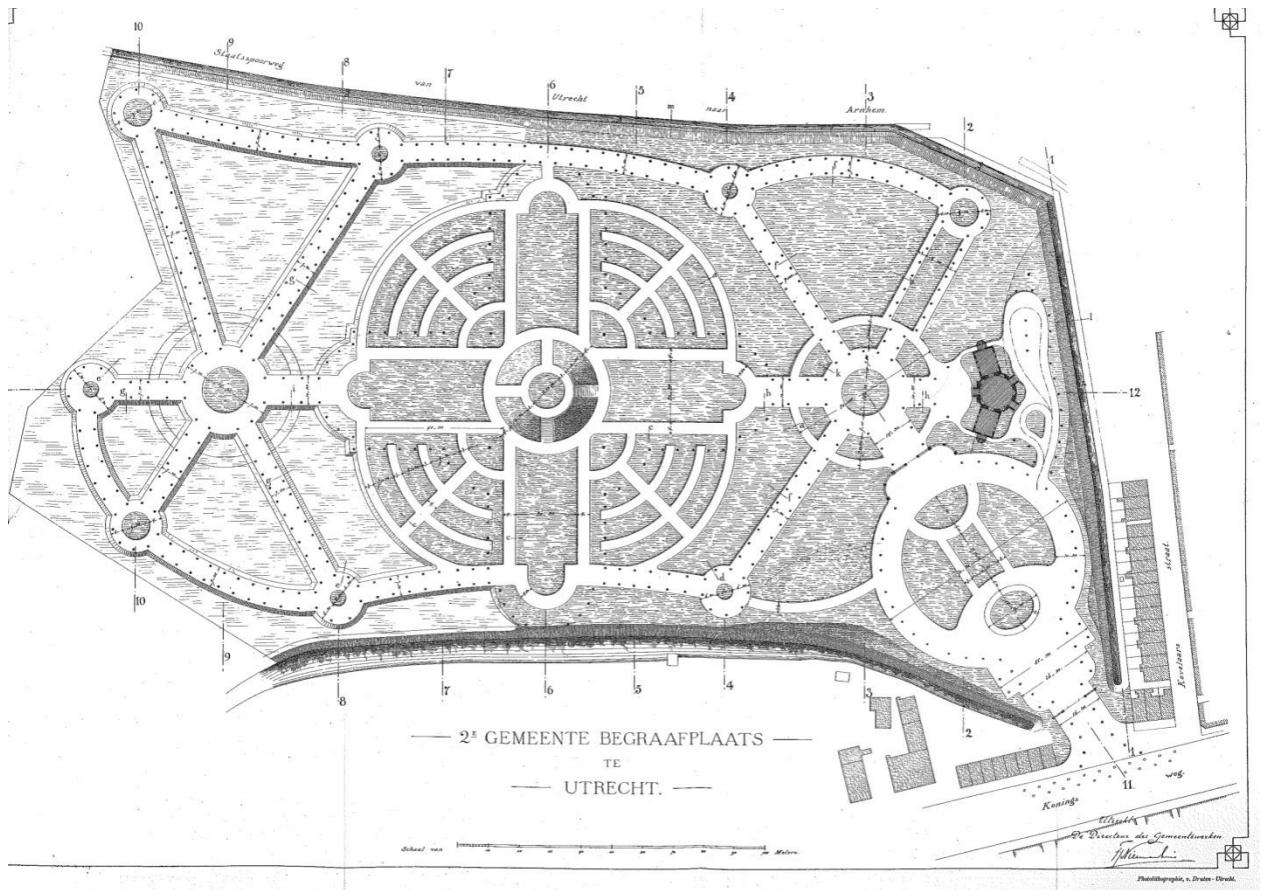

Begraafplaats Kovelswade

Historie en beplanting

Albers Adviezen Historische Parken Utrecht

Begraafplaats Kovelswade

Historie en beplanting

opdracht:
Stadswerken Gemeente Utrecht
Stedelijk Beheer Projecten
Heer C.H. Jentink
030-2864713
C.Jentink@utrecht.nl

auteur:
dr L.H. Albers

0651003231
030-2310788
albersadviezen@hetnet.nl

september 2012

Albers Adviezen Historische Parken
Utrecht

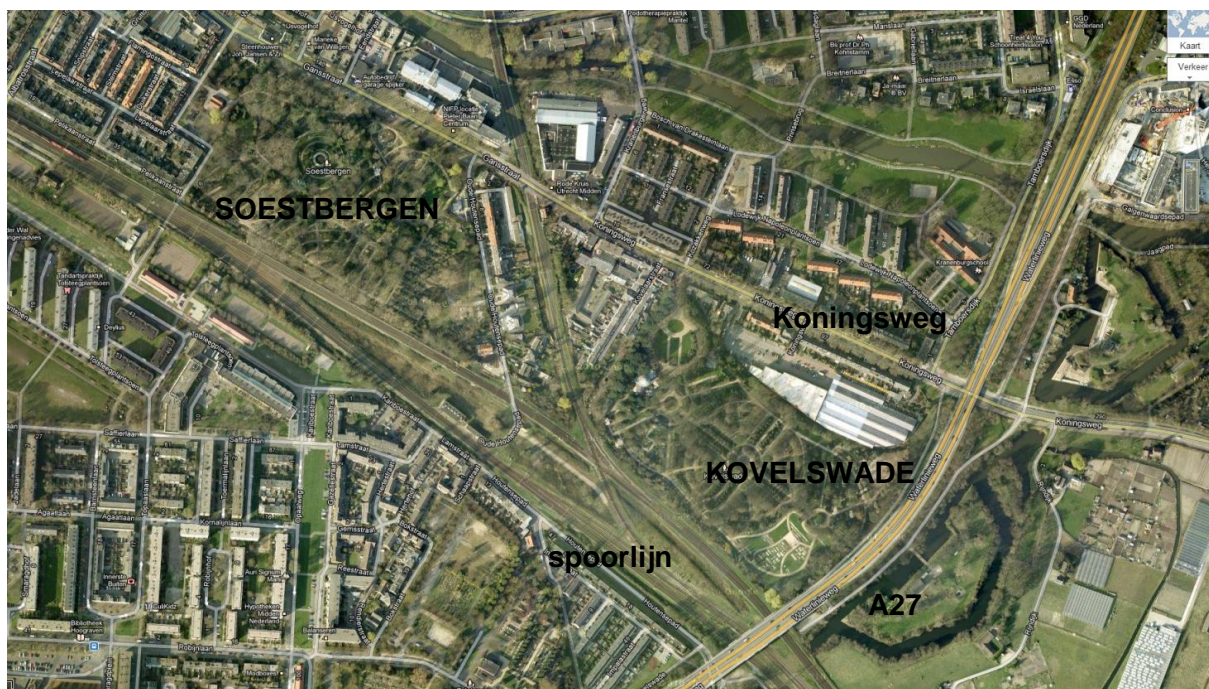
Inhoud

Historie en beplanting

Inleiding.....	7
1. Historie.....	9
Aankoop en voorstel tot aanleg	9
Architect Ferdinand Jacob Nieuwenhuis (1848-1919).....	11
Architectuur van begraafplaatsen	13
Beschrijving ontwerp door de architect	17
2. Toelichting ontwerp en aanleg begraafplaats Kovelswade	23
Aanleg	23
Wijzigingen na de aanleg.....	25
3. De begraafplaats per onderdeel	27
De entree en het voorplein	27
Noordelijkste afdeling, het ontvangstgebouw en plein met kastanjabomen.....	29
Middelste afdeling, het centrale kruis.....	31
De zuid-oostelijke afdeling, het bomenrond	33
4. Conclusies en waardestelling	35
5. Aanbevelingen	39
Nawoord.....	39
6. Bronnen.....	41
Het Utrechts Archief	41
Literatuur	41
Bijlagen	42
Beschrijving Rijksmonument Begraafplaats Kovelswade	42
Losse bijlagen	42
1. Ontwerp 1900-1902 gecombineerd met de structuurbomen.....	42
2. Ontwerp 1902 met cultuurhistorisch waardevolle bomen	42

afb. 1 Entree Kovelswade 2012 (foto L. Albers)

afb. 2 Luchtfoto Google van Soestbergen en Kovelswade langs de Koningweg.

Inleiding

De tweede Utrechtse begraafplaats, Kovelswade, werd in 1901 ontworpen door de stadsarchitect F.J. Nieuwenhuis . De begraafplaats werd geopend in 1904. De eerste begraafplaats, Soestbergen, werd in 1830 ontworpen door J.D. Zocher¹.

Beide begraafplaatsen hebben sinds 2001 de status van Rijksmonument. Dat betekent dat de historische gegevens van de begraafplaats die van betekenis zijn, zoals de vorm van aanleg, zo goed mogelijk behouden dienen te blijven en gecontinueerd naar de toekomst. Om dat mogelijk te maken moet de historische aanleg en beplanting bekend zijn. Aangezien de monumentbeschrijving door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (zie pag. 37) uiterst summier is, dient de geschiedenis nader onderzocht te worden.

Een analyse van het ontwerp, de bedoelingen van de architect, de aanleg en latere wijzigingen van de begraafplaats moeten bekend zijn om een historisch correct beheerplan te kunnen maken.

Voor de reconstructie van de geschiedenis is onderzoek gedaan in Het Utrechts Archief. Daar bevinden zich de ontwerptekeningen door F.J. Nieuwenhuis, die tot dusver onbekend waren.

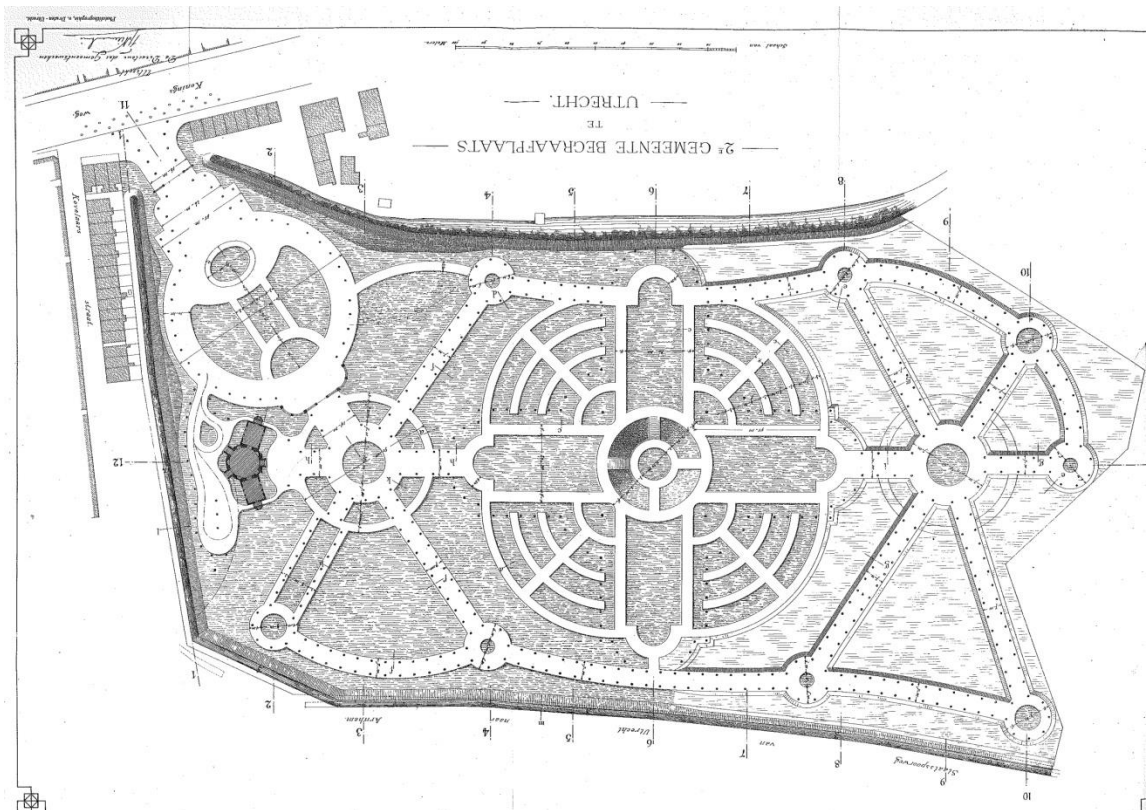
Na onderzoek van de begraafplaats hebben wij de volgende kaarten gemaakt:

- 1 Het ontwerp van 1900-1902, gecombineerd met de structuurbomen.
- 2 Het ontwerp van 1900-1902, gecombineerd met cultuurhistorisch waardevolle bomen:
  - structuurbepalende bomen uit de tijd van aanleg,
  - andere bomen uit de tijd van aanleg,
  - bomen van later datum die door plaats of soort historische betekenis hebben gekregen (geen grafbeplanting).

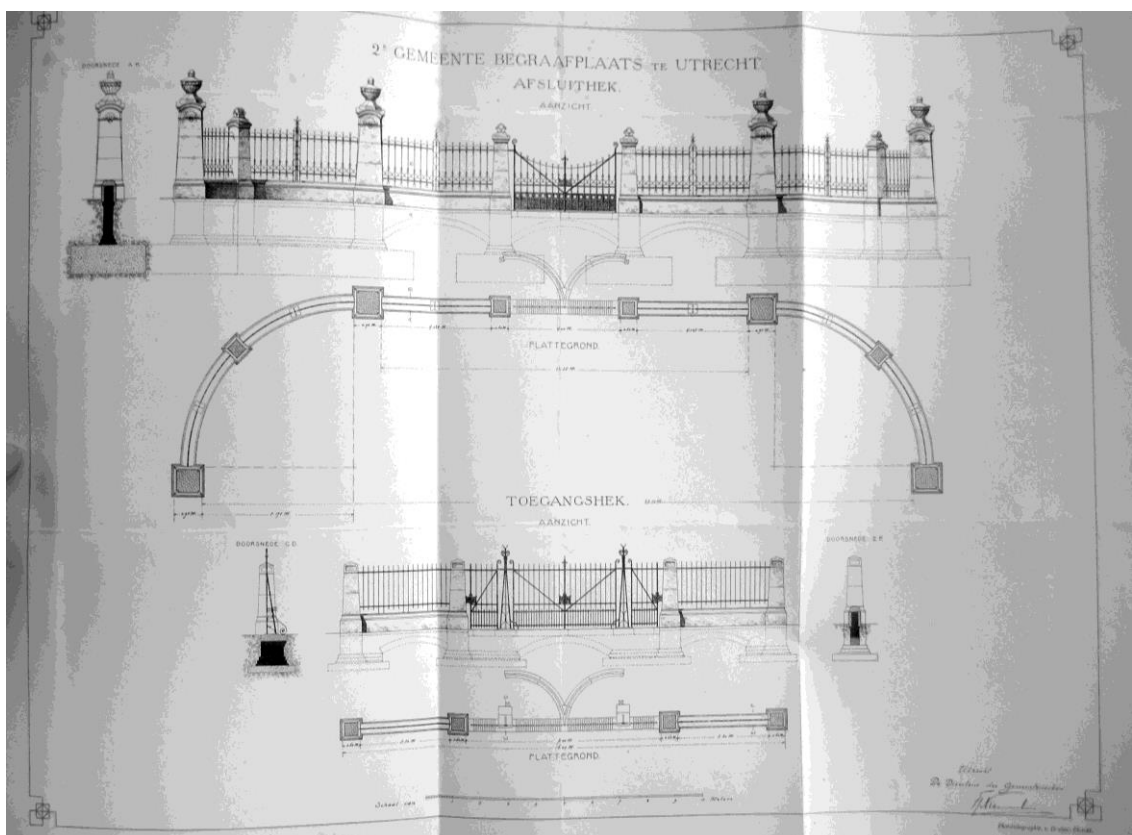
Dit rapport handelt over de ontwikkeling van de begraafplaats, het ontwerp, de aanleg en de latere wijzigingen. Hoofdstuk 1 beschrijft het raadsvoorstel van 1902 tot aanleg van de begraafplaats met bijbehorende tekeningen. Het ontwerp door de stadsarchitect F.J. Nieuwenhuis wordt met zijn eigen woorden beschreven. Hoofdstuk 2 vertelt over de aanleg en de wijzigingen na de aanleg. In hoofdstuk 3 zijn de onderdelen behandeld, waarvan de middelste, het centrale kruis de belangrijkste is. Het rapport eindigt met conclusies en waardering van de begraafplaats Kovelswade, aanbevelingen en bronvermelding.

---

¹ Albers, dr. L.H., A. Guinée en J.M. Schreiber, 'Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen Utrecht. Historie en Beheervisie', Albers Adviezen Historische Parken en Guinée landschapsarchitectuur, Utrecht 2005.

afb. 3 Ontwerp voor Kovelswade door stadsarchitect F.J. Nieuwenhuis, zonder jaar [1900] (HUA 1007-1, 181).

afb. 4 Bouwtekening met boven het "Afsluithek" en onder het "Toegangshek" aan de Koningsweg, door F.J. Nieuwenhuis, 1903 (HUA 1007-1, 181).

1. Historie

Aankoop en voorstel tot aanleg

In het Raadsvoorstel van 21 november 1902 om over te gaan tot de aanleg en de inrichting van een nieuwe begraafplaats, staat de aankoopgeschiedenis van Kovelswade vermeld. Volgens raadsbesluit van 20 april 1899 was een stuk grond gekocht van 5,4765 hectare met een extra stuk grond voor de toegang van 140 centiare, samen voor f 49.632,- gulden. De gronden lagen tussen de Koveelaarsdijk en de spoorlijn Utrecht-Arnhem en waren voorheen in gebruik als bouwlanden. De percelen waren eigendom van Baron van Bieberstein Rogalla Zawadsky uit Roermond en de Regenten van de Vereenigde Gods- en Gasthuizen. Het oostelijke perceel kwam stoppelvrij na de oogst in 1900 en het westelijke perceel met de toegang vanaf de Koningsweg kwam in 1902 vrij².

Begin 1900 had de directeur Gemeentewerken Utrecht een voorlopig plan van aanleg gereed (onbekend). Dit voorlopige plan werd nader uitgewerkt. Het voorstel was de Koveelaarsdijk die zijn bestaanswaarde als weg verloor, bij de begraafplaats te trekken; de oost-, zuid- en westzijde te omringen door een heg, en ter bevordering van de afwatering aan noord-, zuid- en westzijde sloten van 2,5 meter breedte te graven (Voordracht 1902, p. 1).

“Verder wordt voorgesteld de voor begraven bestemde oppervlakte, hoofdzakelijk naar ene indeeling volgens meetkundige figuren, aan te leggen, eens deels omdat het terrein zeer vlak ligt en wegens zijne ligging in den kleinen kring van de Utrechtse linie vlak moet blijven en niet meer dan noodzakelijk mag worden opgehoogd, doch bovenal omdat de vrij geringe grootte niet toelaat gazons of boschaadjes van eenige betekenis aan te leggen, daar hierop geen monumenten of graftuinen zouden mogen worden toegelaten en ook te veel grond zoude onttrokken worden aan de voor grafruimten te bestemmen oppervlakte, welke toch reeds niet meer dan ruim 15000 m² zal bedragen. Deze aanleg zal op vergrootte schaal eenige overeenkomst hebben met dien van den tuin achter het ziekenhuis.

Bij een onder deze voorwaarden tot begraafplaats aangelegd terrein behooren de lijnen scherp aangeduid te zijn. Zulks zal worden verkregen door aanleg van flinke rechte of regelmatig gebogen lanen, welke bevorderlijk zullen zijn aan het karakter van ernst en rust, dat aan de begraafplaats toekomt. Ook zullen zeer geringen middelen voldoende zijn, om ieder in staat te stellen om zich op zoodanige begraafplaats te orienteeren.”³

De volgende zes tekeningen door F.J. Nieuwenhuis, bevinden zich in Het Utrechts Archief.

1. plattegrond van de “2^e gemeente begraafplaats te Utrecht”
2. bouwtekening van het “het ontvanggebouw”
3. bouwtekening van “Afsluithek”
4. bouwtekening van “Toegangshek”
5. “Profielen Begraafplaats” met 10 profielen genummerd a t/m m, waarvan 10 profielen van paden en 2 profielen van de watergangen aan de noord- en westzijde
6. “Profielen Begraafplaats” met 12 profielen genummerd 1 t/m 12 over de gehele begraafplaats

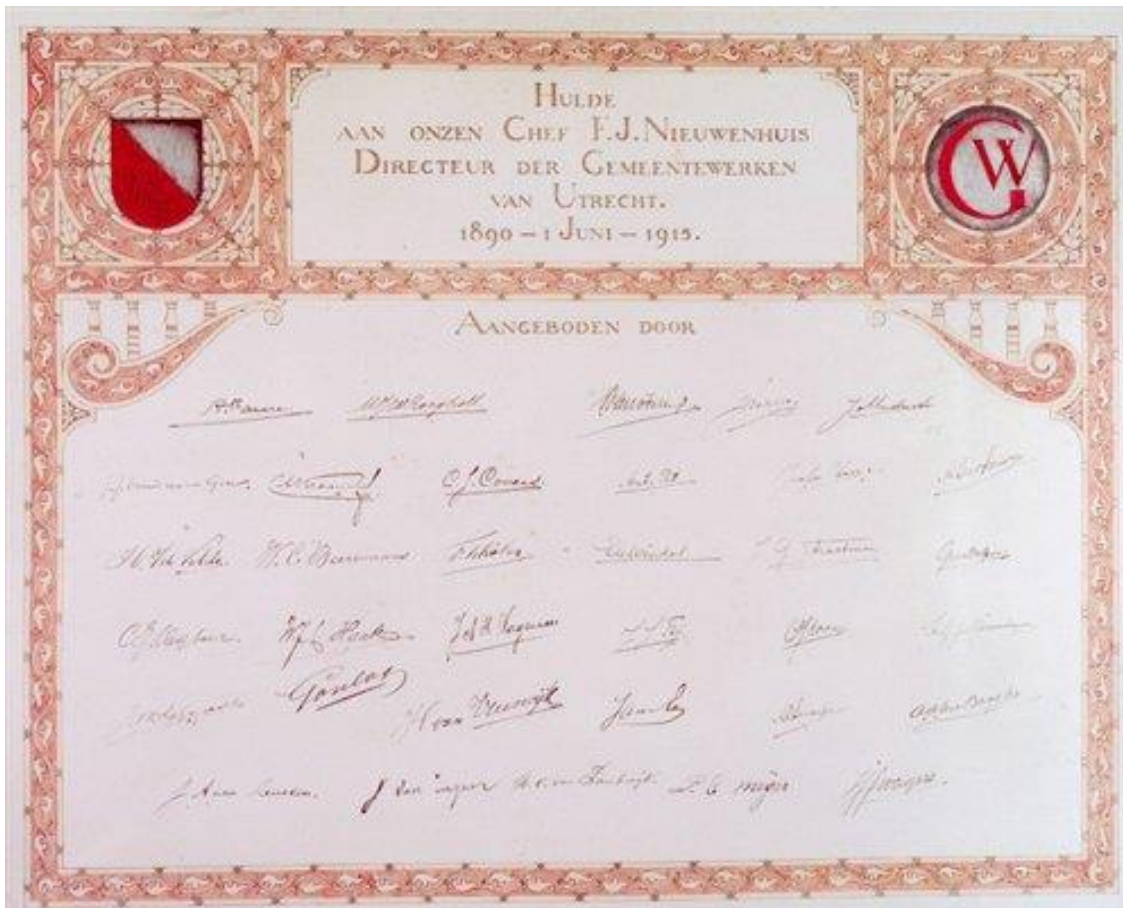
De profieltekeningen zijn als enige gedateerd en opgemaakt in november 1901. De plattegrond, de tekening van het ontvanggebouw en de tekening van de hekken hebben geen datum, maar dateren uit 1900, toen een ontwerpschets werd beoordeeld.⁴

---

² Maroesja Brits en Joop van Markesteijn, “Een ontmoeting met levens die voorbij zijn, honderd jaar Kovelswade”, in : *Steengoed*, Stichting het Utrechts Monumentenfonds, nr 39 dec. 2004, p. 6.

³ HUA Stedelijke bestekken toegang 1007-1, inv.nr.181 21 nov.1902 (Voordracht om over te gaan tot over te gaan tot den aanleg en de inrichting van ene nieuwe begraafplaats met bijlagen a tot c, 6 tekeningen).

⁴ idem voetnoot 3.

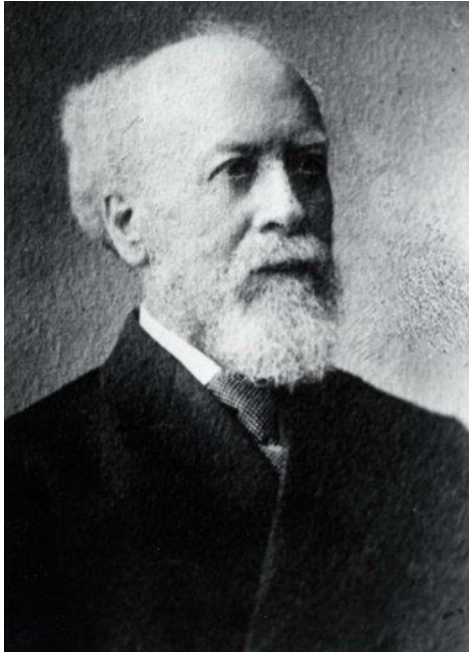

afb. 5 Titelblad van 'Gemeentewerken Utrecht 1890-1915', met handtekeningen van het personeel, dat werd aangeboden aan F.J. Nieuwenhuis bij zijn 25-jarig jubileum (HUA 120972).

afb. 6 Foto van het personeel van de Dienst Gemeentewerken te Utrecht (HUA 120971)

Architect Ferdinand Jacob Nieuwenhuis (1848-1919)

Ferdinand Jacob Nieuwenhuis werd geboren te Woerden op 9 augustus 1848. Hij volgde colleges bouwkunde en water- en bruggenbouw te Delft tussen 1866 en 1869. In 1870 studeerde hij aan de Bauakademie te Berlijn. Vanaf 1872 is hij assistent-leraar bij A.H. Gugel (1832-1905) hoogleraar bouwkunde te Delft. In 1877 ontwierp Nieuwenhuis het sociëteit gebouw Phoenix in Delft.

In 1882 treedt Nieuwenhuis toe tot het hoofdbestuur van de Maatschappij ter Bevordering van de Bouwkunst en wordt voorzitter van de afdeling Utrecht. Nieuwenhuis was lid van de restauratiecommissie van het Binnenhof in Den Haag. Hij schreef artikelen o.a. in het Bouwkundig Weekblad⁵.

afb. 7 F.J. Nieuwenhuis (HUA 45671)

Als zelfstandig architect heeft hij bijgedragen aan de restauratie van veel Utrechtse kerken, waaronder de Domtoren (1877-1892), Jacobikerk (1881) en Buurkerk (1883). In 1883 is hij als gemeente raadslid te Utrecht lid van de Commissie Advies voor de publieke werken en lid van de eerste Utrechtse Gezondheidscommissie.

Van 1890 en 1915 was hij Directeur van Gemeentewerken te Utrecht en ontwierp de tweede begraafplaats van Utrecht, Kovelswade. In 1891 ontwierp Nieuwenhuis samen met zijn leraar Gugel het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht aan het Domplein (1891-1894). Andere werken van zijn hand als Directeur Gemeentewerken Utrecht zijn o.a.: het Slachthuis wijk Ondiep (1893-1897), de Hogere Burgerschool (1903), en diverse bruggen, Abstederbrug (1900), Sterrenbrug (1906), Willemsbrug (1909). De neo-gotische gebouwen van het Centraal Museum zijn ook van zijn tekentafel.

Begraafplaats Kovelswade is het enige begraafplaats- of parkontwerp (1903) van F.J. Nieuwenhuis. Uit de verklarende tekst bij het plan in de voordracht van 21 november 1902, blijkt dat Nieuwenhuis zich afzet tegen de toen nog gebruikelijke landschapsstijl voor parken en begraafplaatsen. Hij wilde geen ruimte verloren laten gaan. Er moesten veel graven komen en er was daarom geen plaats voor landschappelijke aanleg en romantische, ruim in het groen gelegen monumenten.

F.J. Nieuwenhuis was een bekend architect en genoot aanzien binnen zijn vakgebied. Ter ere van het 25-jarig jubileum ontving directeur F.J. Nieuwenhuis een album van Gemeentewerken Utrecht met de handtekeningen van het personeel (afb. 5). Hij overleed te Utrecht, 16 februari 1919.

---

⁵ Nieuwenhuis, F.J., Beschouwing omtrent het aanbesteden van werken, Bouwkundig Weekblad, jaargang 4, nr. 31/33/34, p. 203-207, 215-217, 1884

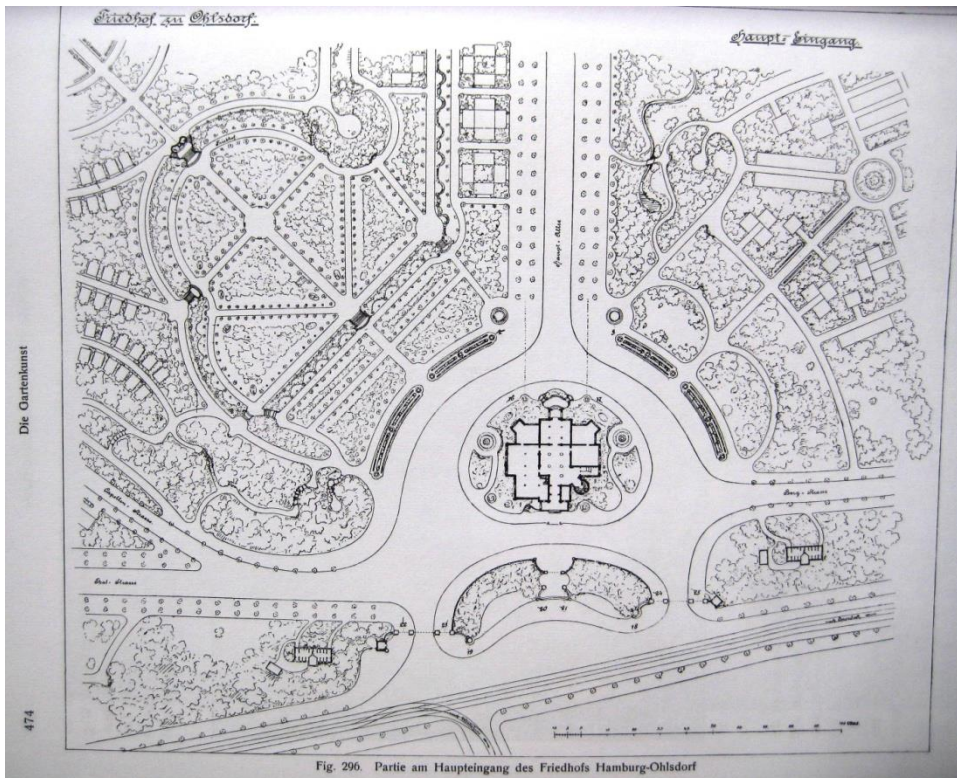

Fig. 296. Partie am Haupteingang des Friedhofs Hamburg-Ohlsdorf

afb. 8 Deel van begraafplaats van Hamburg- Ohlsdorf; vergelijk de omgeving van het gebouw met Kovelswade. uit: F.S. Meyer en F. Ries, *Die Gartenkunst in Wort und Bild*, Leipzig 1904.

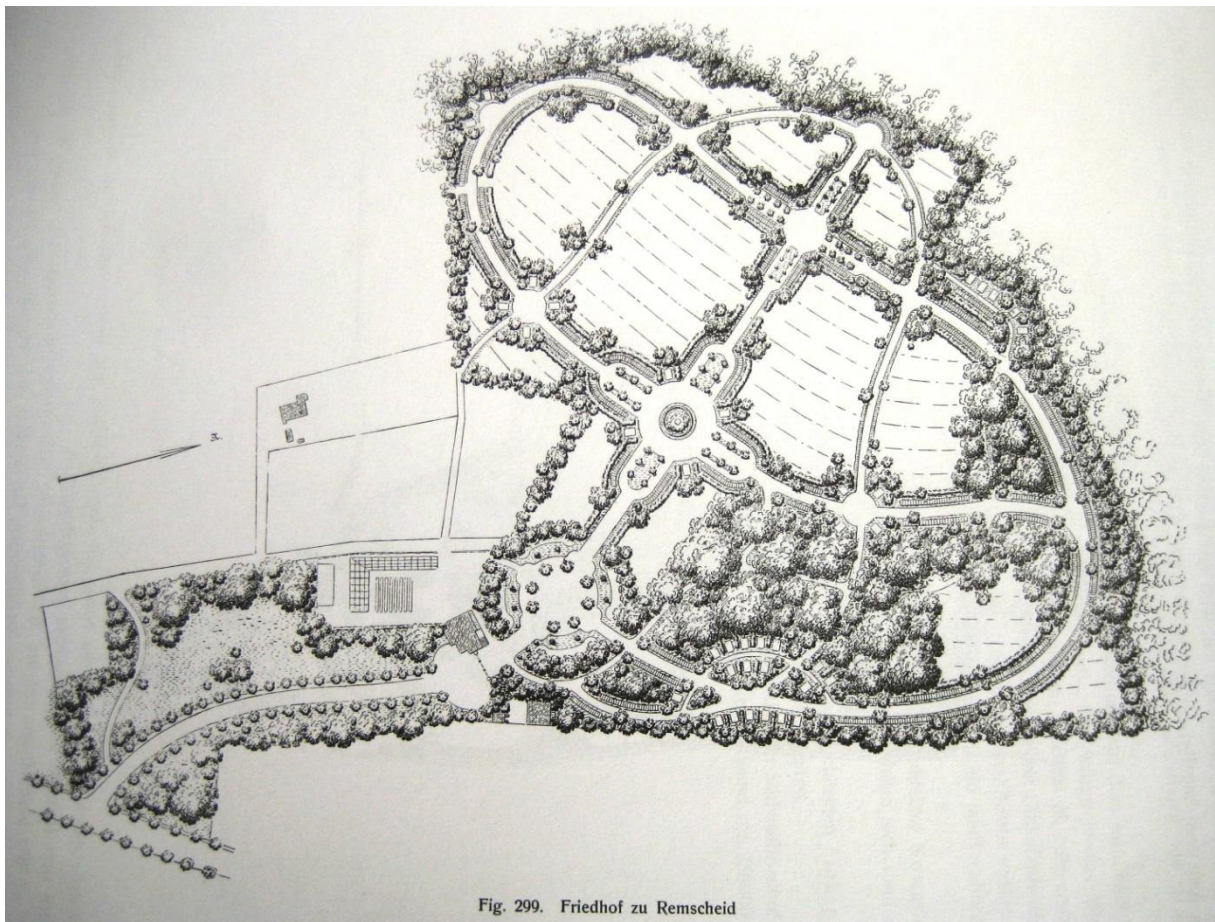

Fig. 299. Friedhof zu Remscheid

afb. 9 Begraafplaats te Remscheid, uit: F.S. Meyer en F. Ries, *Die Gartenkunst in Wort und Bild*, Leipzig 1904. Een combinatie van geometrie en landschapstijl met ronde pleintjes vergelijkbaar met Kovelswade.

Architectuur van begraafplaatsen

Ferdinand Jacob Nieuwenhuis had in 1870 scholing genoten aan de Bauakademie van Berlijn. Bij Potsdam, het Wassenaar van Berlijn, lagen de grote paleizen met hun parken. Gustav Meyer (1816-1877) was de keizerlijke hovenier vanaf 1859; in 1870 werd hij Gartendirektor van de stad Berlijn en in 1873 werd zijn "Lehrbuch der schönen Gartenkunst" uitgegeven.

Daarin staan diverse geometrische tuinen afgebeeld met uitleg hoe die te construeren.

De Duitse begraafplaatsen hadden veelal een gelijkbenig kruis als hoofdvorm voor een openbare begraafplaats, vergelijkbaar met Kovelswade. (Katholieke begraafplaatsen werden aangelegd in de vorm van een Latijns kruis met één langer been.)

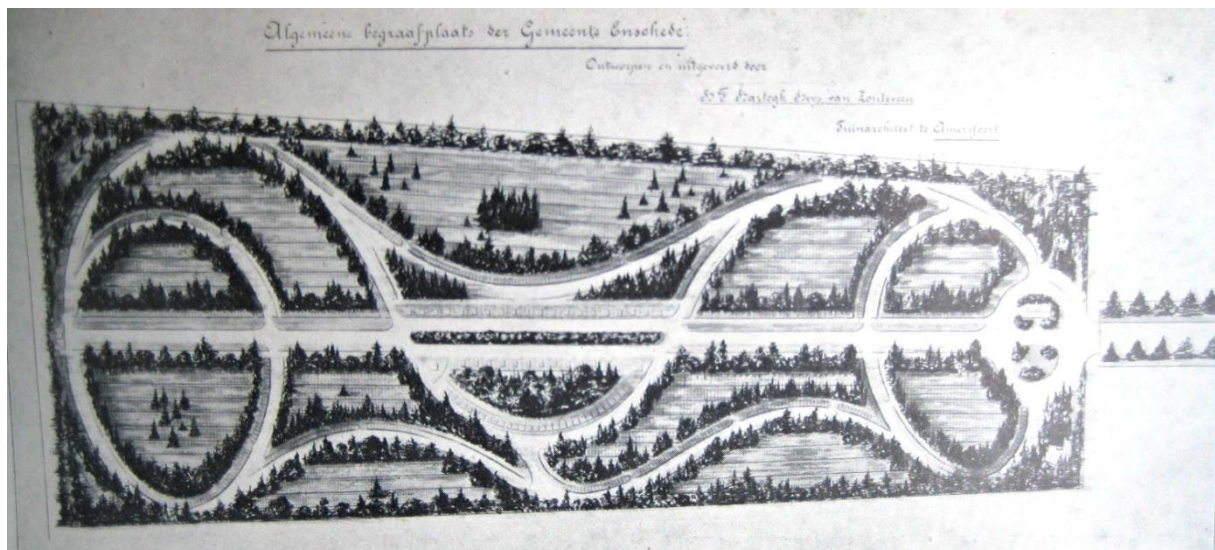
Voor begraafplaatsen was een geometrische aanleg gunstig wegens de rationele indeling waarbij minder grond nodig was voor het park.

De bekende Nederlandse landschapsarchitect H.F. Hartogh Heys van Zouteveen publiceerde in 1908 "Bomen en heesters in parken en tuinen" met daarin het volgende over de sfeer en beplanting op een begraafplaats (p.162):

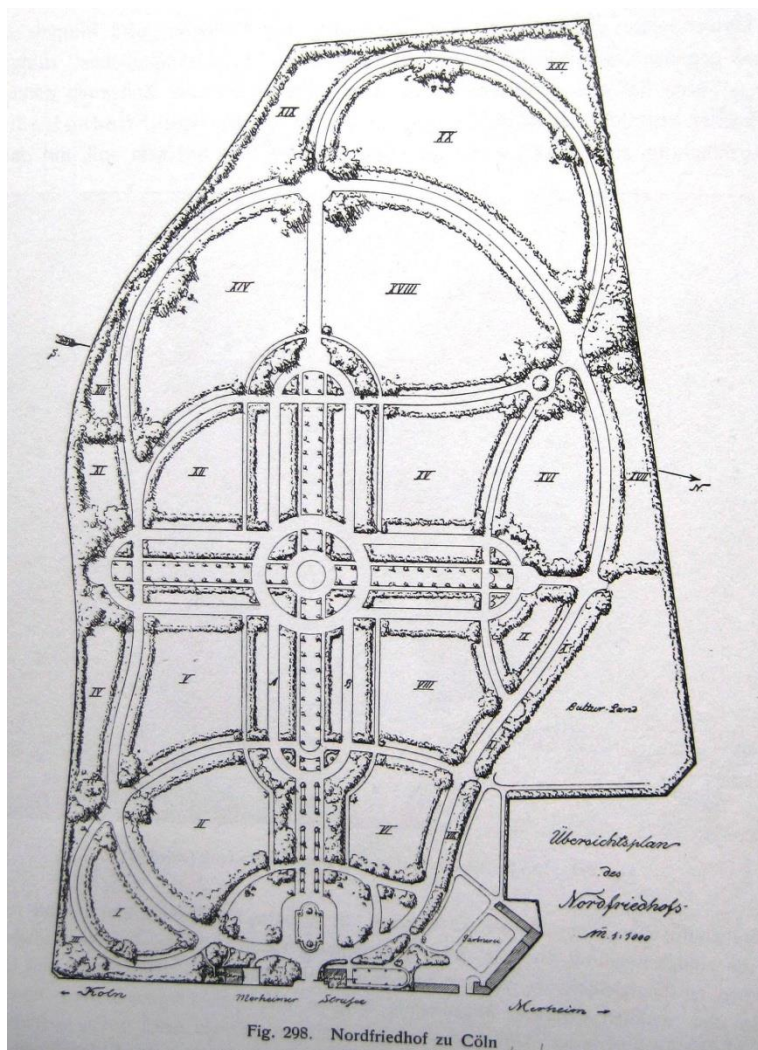
De indruk, dien een begraafplaats op den bezoeker moet maken, is niet die van somberheid en zwaarmoedigheid. Plechtige ernst, grootte en ruimte, rust, stilte en vrede moeten heerschen op de laatste en eeuwige rustplaats. Maar tevens moet het oog verkwikt worden door de blijken van hulde en van herdenking der nabestaanden.

Geen overvloed van treurboomen dus of van donkere Sparren. Neen! Hooge boomen in volle kracht en ontwikkeling en mengeling van ernstige donkere tinten, frisch levenskrachtig groen en eene overvloed van bloemen!

De wens van Hartogh Heys van hoge bomen in volle kracht en ontwikkeling was op Kovelswade al vorm gegeven, met name in de lindebepantingen.

afb. 10 Hartogh Heys van Zouteveen, architect van de Algemene begraafplaats van Enschede (plaat XXX, t.o. p.160) maakte een half geometrische, half landschappelijke aanleg, in 1908 nog traditioneel voor de Nederlandse landschapsarchitecten, waaruit de Duitse invloed niet bleek.

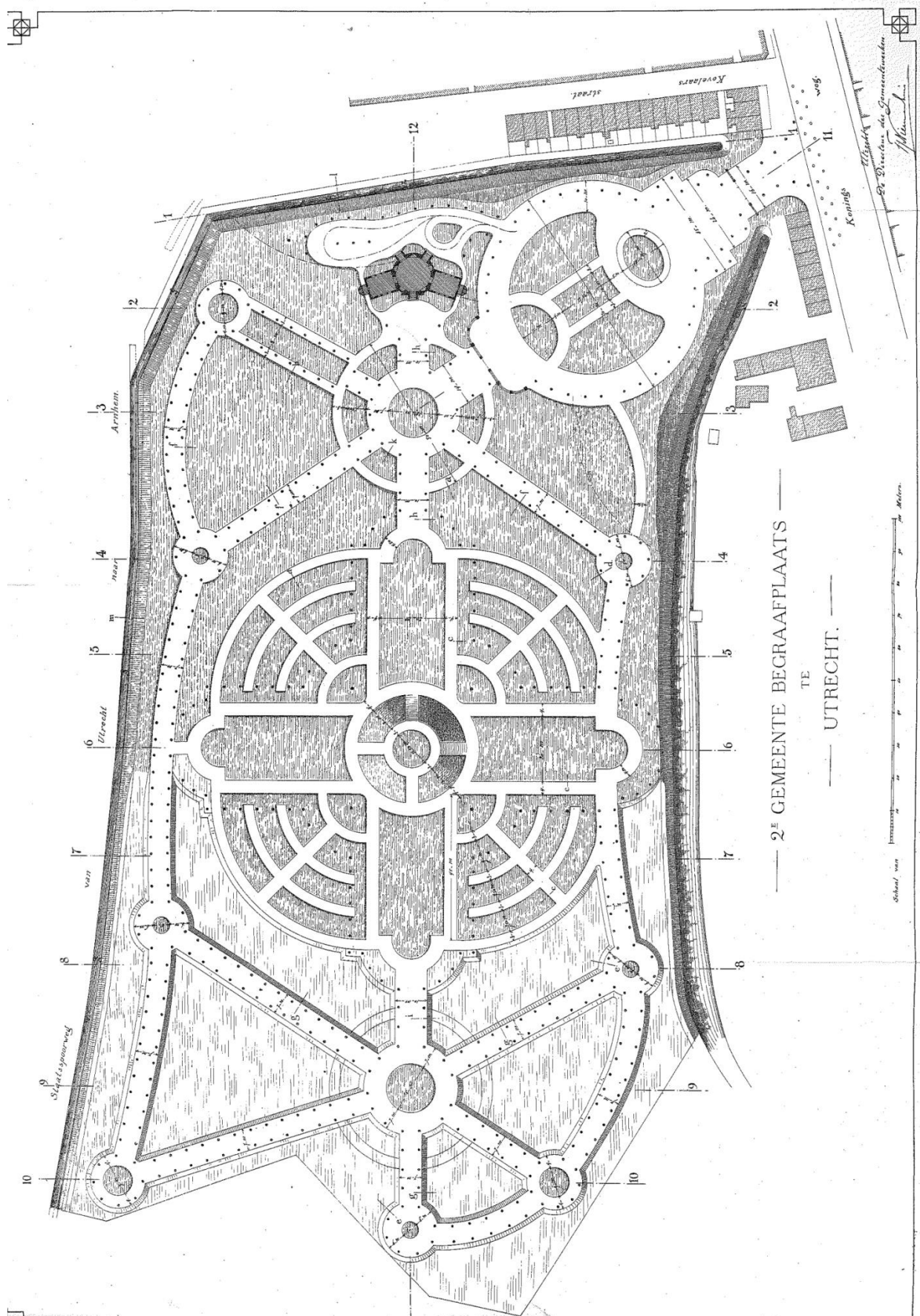

afb. 11 Nordfriedhof van Keulen, aangelegd in 1895, architect Kowallek, 15,5 hectaren

Nieuwenhuis stond in de Duitse geometrisch- classicistische traditie, maar hij combineerde de strakke lijnen met de vrij groeiende bomen en struiken uit de landschapsstijl. Strak gesnoeide hagen pasten nog niet in zijn ontwerp, waarvoor de beplanting door een nog onbekende groenontwerper werd bedacht.

De landschapsstijl werd niet meer passend gevonden. Mensen gingen niet meer wandelen op een begraafplaats om monumenten te bekijken. Begraafstoeten die over landschappelijke paden moesten dwalen, dat vond men ook niet meer 'van deze tijd'. De monumentaliteit van een geometrische aanleg met lange assen daarentegen onderstreepte de ernstige sfeer van voortschrijdende stoeten. Geometrie en overzicht vergemakkelijkt bovendien de oriëntatie bij een begrafenisritueel en bij later grafbezoek.

Voordracht 1902: *Bij een onder deze voorwaarden tot begraafplaats aangelegd terrein behoren de lijnen scherp aangeduid te zijn. Zulks zal worden verkregen door aanleg van flinke rechte of regelmatig gebogen lanen, welke bevorderlijk zullen zijn aan het karakter van ernst en rust, dat aan de begraafplaats toekomt. Ook zullen zeer geringen middelen voldoende zijn, om ieder in staat te stellen om zich op zoodanige begraafplaats te oriënteren."*

afb. 12 Plattegrond door F.J. Nieuwenhuis, het noorden is boven, ca. 1900 (HUA 1007-1,181).

Beschrijving ontwerp door de architect

Ontwerp

Het ontwerp, de aanleg en het gewenste gebruik van de begraafplaats zijn beschreven in het voorstel voor de raadsvergadering van 21 november 1902. Enkele karakteristieken van het ontwerp worden hier besproken.

Langs de lengteas liggen drie afdelingen, elk met een centrum. De middelpunten van de afdelingen waren bestemd voor graven buiten de rijen in de verwachting dat ze zouden worden gekozen voor het plaatsen van opstaande grafmonumenten. De lanen verschillen in breedte en de laanbomen staan in het grint. Het was van belang dat er schaduw was in de lanen. De huurgraven liggen in zogeheten rabatten en hebben een breedte van 8 tot 6,5 meter, afhankelijk van het type graven. De graven zijn gescheiden door (gras en grint) paden van 3 meter breedte. In het midden van elk rabat wordt een strook vrijgehouden voor sierbomen of heesters (voordracht 1902, p 2).

Het voorstel was om de eerste en centrale afdeling eerst aan te leggen. De eerste afdeling was bedoeld voor eigen graven en voor huurgraven. De eigen graven moesten langs de hoofdlanen komen en de voor korte tijd gehuurde grafruimten langs de smalle lanen.

De middelste afdeling diende gebruikt te worden voor grafkelders en graven voor onbepaalde tijd, zodat in die afdeling geen huurgraven zouden voorkomen.

De achterste afdeling werd niet meteen aangelegd en moest worden ingericht op dezelfde wijze als de eerste afdeling, dus met huurgraven en eigen graven; *“de voor die afdeling ontworpen lanen zullen echter wel worden opgehoogd en beplant, maar de bewerking van de voor graven bestemde grond zal achterwege blijven”* (p. 3). Dit achterste deel kon voorlopig dienen als kwekerij.

Vanaf de Koningsweg zouden de wegen en paden enigszins oplopen. Daartoe waren profieltekeningen toegevoegd. Aan de buitenzijden der zijwegen moest laag plantsoen komen en grasperken in het midden (van het centrale assenkruis).

Afstand tot bebouwing

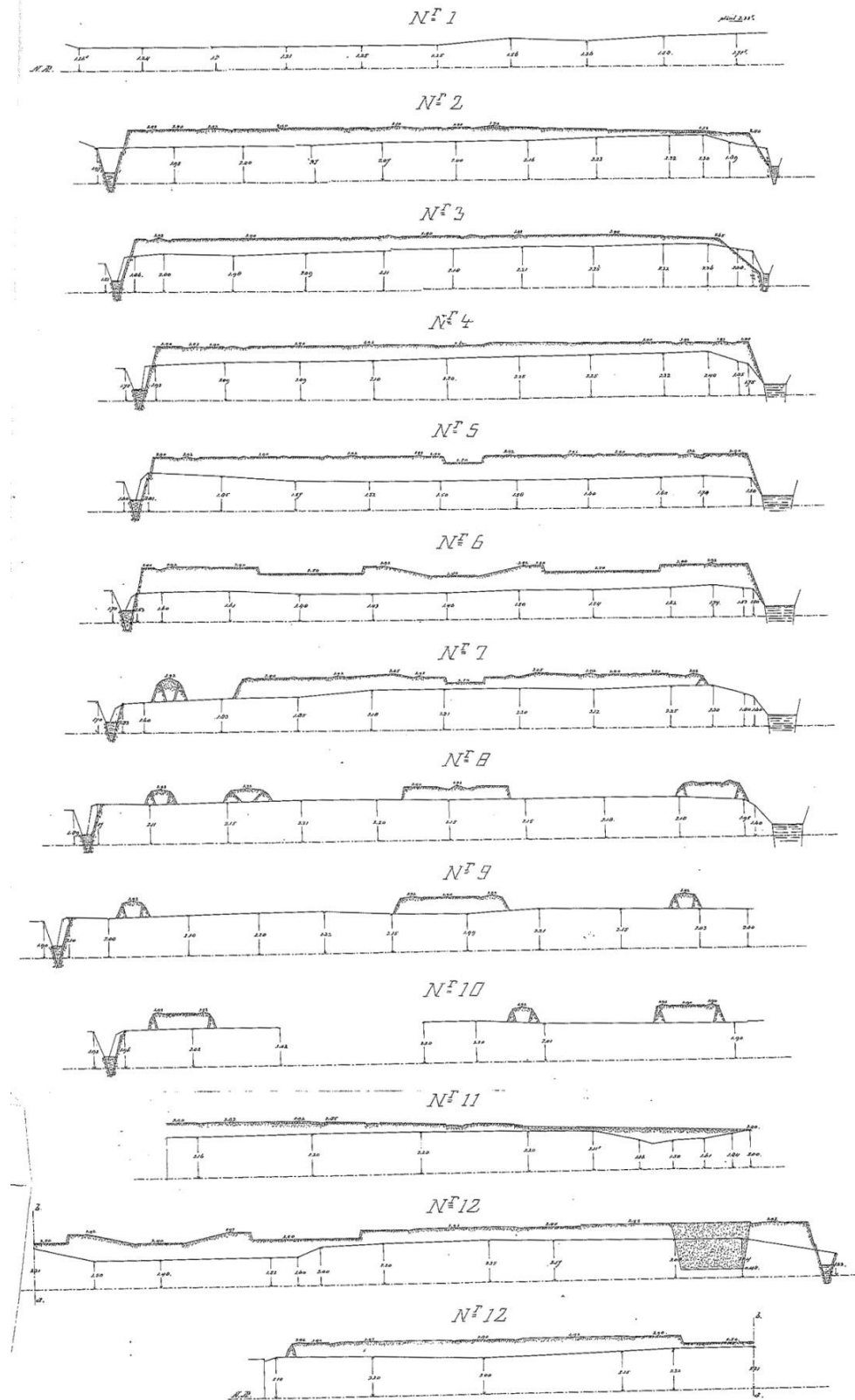
Omdat dicht bij de bebouwing niet begraven mocht worden, werd daar de entree en het ontvangstgebouw geprojecteerd.

De afstand van een begraafplaats tot de openbare weg diende 120 meter te zijn. Er werd daarom voorgesteld om tussen de Koningsweg en de begraafplaats een plantsoen aan te leggen (de plek van het huidige Koningsdal).

Vergunningen

Om de begraafplaats te kunnen aanleggen moest toestemming worden gevraagd aan de Minister van Oorlog, omdat een groot deel van de begraafplaats binnen de kleine kring van de vestingwerken lag. De Koveleersdijk moest worden afgesloten, wegen moesten worden opgehoogd en beplant en men had toestemming nodig voor het bouwen van grafkelders en monumenten. *“Nog twee andere vergunningen behoorden te worden verkregen, alvorens de voorgestelde werken kunnen worden uitgevoerd. De eerste was nodig om een onbelemmerden toegang tot de begraafplaats te verkrijgen, waartoe een aantal boomen, welke in de berm van de Koningsweg gepland zijn, voor dien toegang moeten worden gerooid. Deze boomen zijn het eigendom van den heer jhr. H.P.C. Bosch van Drakestein, die het plantrecht langs den berm van den Koningsweg uitgeoefent.”* (p. 5) Bosch van Drakestein gaf terstond antwoord dat *“zulks geschieden zou”*. De tweede vergunning betrof de sloot tussen de spoorlijn en de begraafplaats die verbreed moest worden, waarvoor de Minister van waterstaat, handel en nijverheid toestemming moest geven.

Profielen Begraafplaats

Schaal voor de hoogte 1 à 200.
id id lengte 1 à 1000.

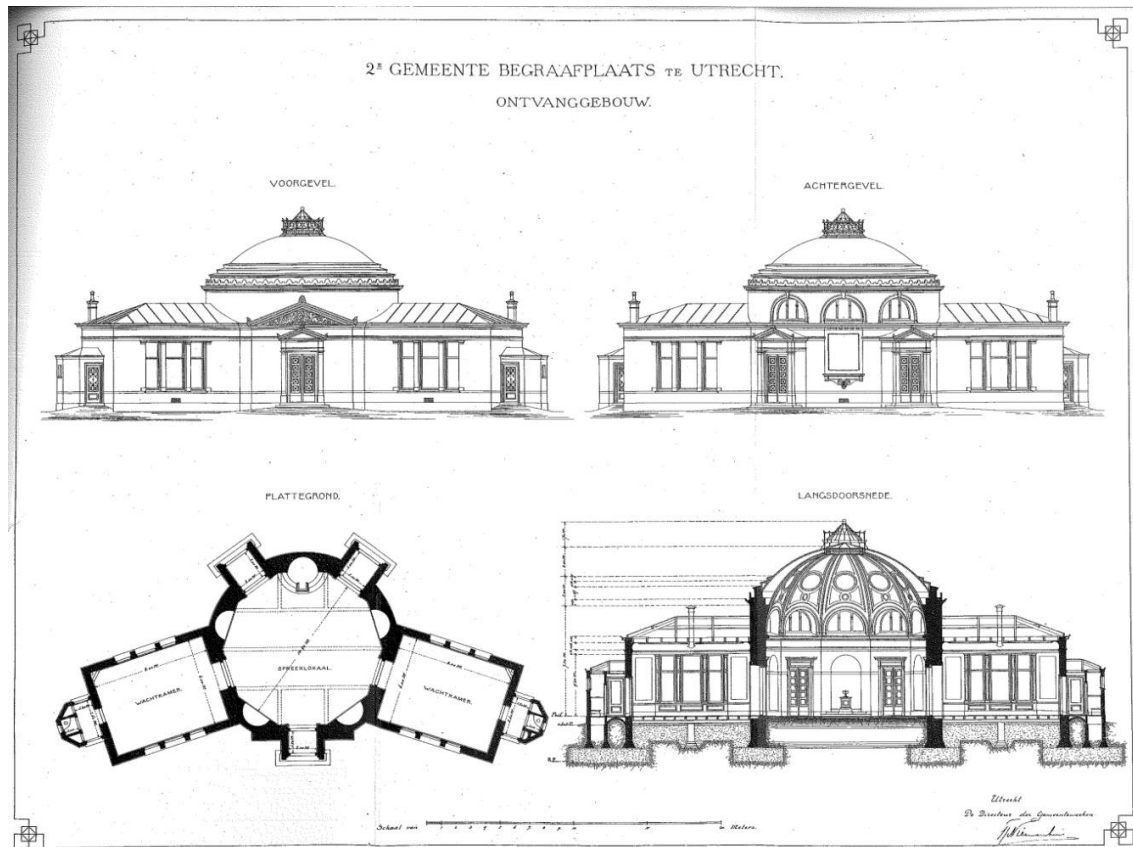
Ongemaakt. November 1901.
De Directie der Gem. & Werken.
[Handwritten signature]

afb. 13 "Profielen Begraafplaats" door J.F. van Nieuwenhuizen november 1901 (HUA).

Ontvangstgebouw

Op de eerste begraafplaats Soestbergen werd ontvangstgelegenheid geboden in de woning van de directeur. Dikwijls moest men lang wachten. Op de tweede begraafplaats, Kovelswade, wilde men een betere gelegenheid tot ontvangst van personen stichten en werd aangeraden een apart ontvanggebouw te plaatsen. Zo'n gebouw moest ook gelegenheid bieden om bij de baar toespraken te geven. Men verwachtte dat van zo'n gelegenheid gebruik zou worden gemaakt. Op begraafplaats Westerveld bestond al een dergelijke gelegenheid.

Het ontvanggebouw had een centraal gelegen spreekruimte met aan weerszijden twee wachtkamers, één voor de familie van de overledene en één voor belangstellenden.

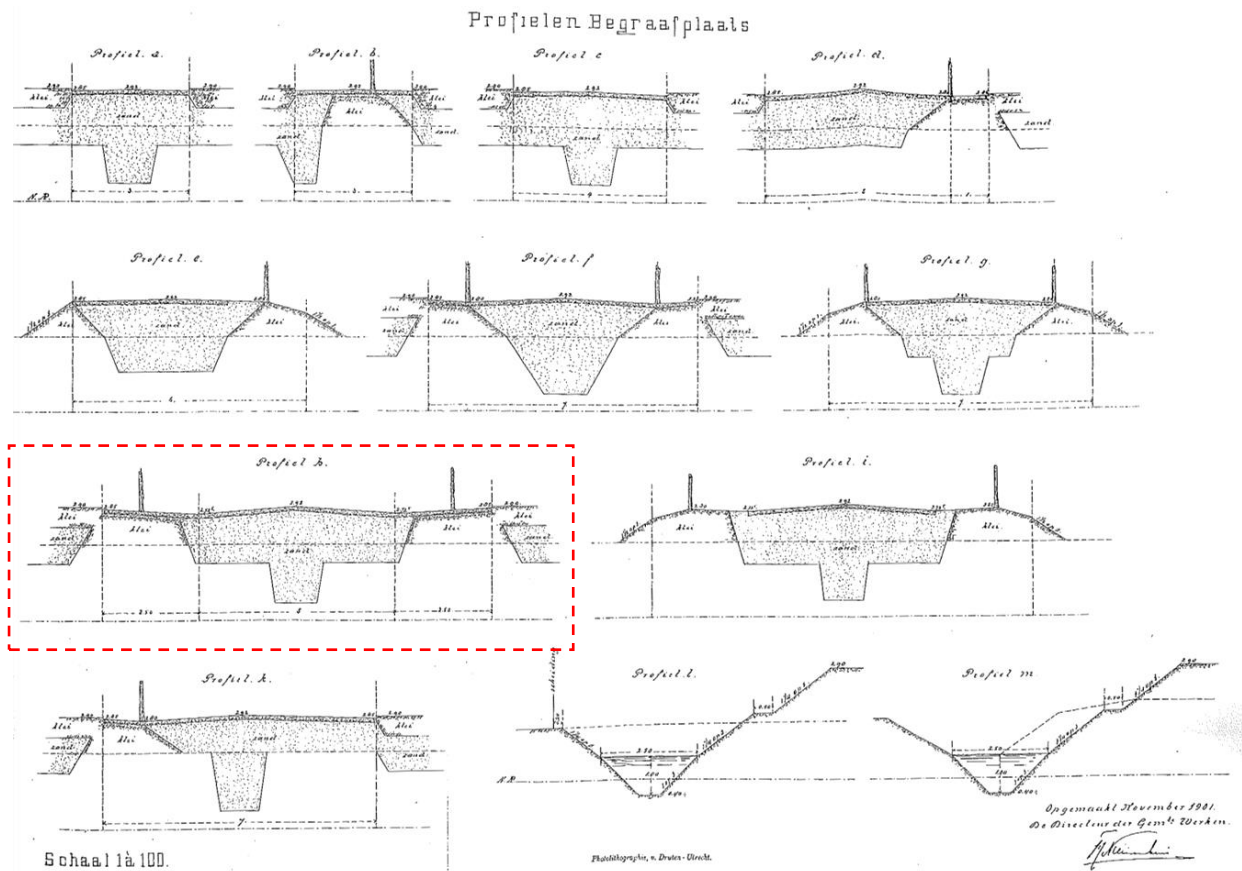

afb. 14 "Ontvangstgebouw" door stadsarchitect F.J. Nieuwenhuis, ca. 1900 (HUA 1007-1,181).

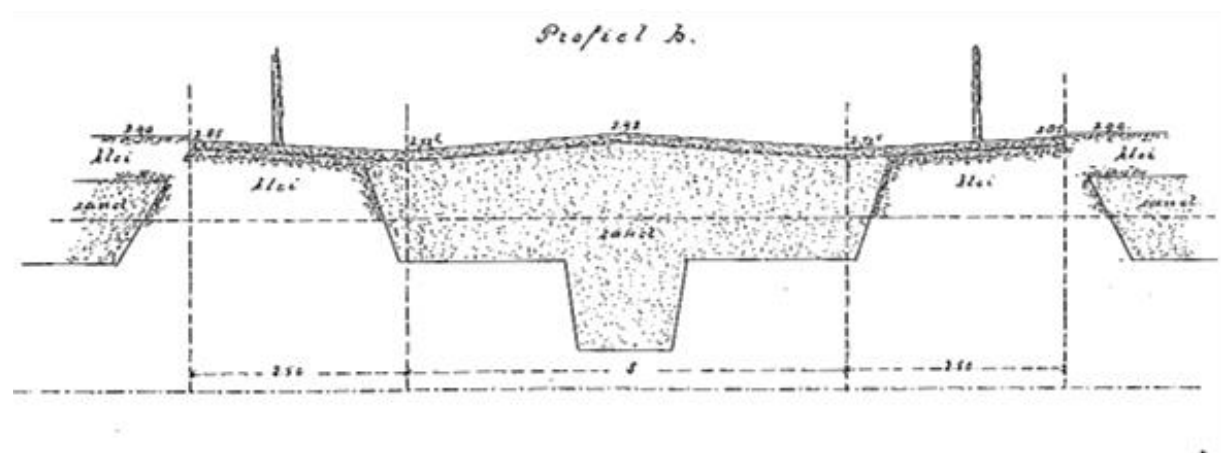
Bestekken

De aanleg van de begraafplaats Kovelswade is begin 1903 aanbesteed, zo blijkt uit twee bestekken met voorwaarden.

Het eerste bestek (aanbesteding 7 februari 1903) is samengesteld "tot het uitvoeren van grondwerken en het maken van wegen". De in dit bestek vermelde werkzaamheden luiden; "het graven van grenssloten, het ophogen van het terrein, het aanleggen van bestrating, rijen wandelwegen, het maken van ene waterverbinding, en het maken van ene afsluiting". Het werk moest op 1 april 1904 gereed en goedgekeurd zijn, waarna de aannemer het werk nog 6 maanden moest onderhouden. Bij dit bestek bevinden zich de profieltekeningen (zie afb. 13 en 16) voor de begraafplaats, waarop de hoogtes in het veld en de fundering van de paden zijn aangegeven. Vanaf de Koningsweg loopt het terrein volgens de profielen omhoog van 2.00 naar 2.90 in de centrale as. Alle paden blijven vervolgens op 2.90 tot 2.92 meter. Het terrein werd opgehoogd. In een aangebracht zandpakket van een meter kon begraven worden. Boven het zandpakket kwam een toplaag van een halve meter, van in het terrein aanwezige kleigrond. Op de puinfundering werden de paden uitgevoerd in 'grof Arnhems zand' (3cm).

afb. 15 "Profielen Begraafplaats", profielen a t/m m door F.J. Nieuwenhuis.

afb. 16 Een detail van profiel h waarop de fundering van paden en het zandpakket voor de graven is te zien. (HUA, foto L. Albers).

Het tweede bestek gaat over *het bouwen van een ontvanggebouw en het maken van eenige bijkomende werken* 1903, waaronder het maken van de fundamente van het toegangshek aan de Koningsweg en het afsluithek (zie afb. 4)

De uitvoering was door de directeur Gemeentewerken F.J. Nieuwenhuis in het voorstel van 1902 als volgt begroot:

“1o. voor *eersten aanleg*:

a. <i>grondwerken, waaronder het ophoogen, het graven van slooten, het leggen van buizen voor waterverbinding, het afsluiten van het terrein en het aanleggen van wegen</i>	f 52,065.30
b. <i>waarde aan door de Gemeente te leveren materialen</i>	- 125.40
c. <i>planeeren van het terrein en beplanting uit te voeren in eigen</i>	- 6,700.-
d. <i>afsluithekken</i>	- 7,800.-
e. <i>herstelling van de voor de knechts van de begraafplaats aangekochte woningen</i>	- 1,200.-
f. <i>voor het herstellen van de Koveelaarsbrug</i>	- 500.-
g. <i>kosten van aanbesteding, verzekering van werklieden, opzicht etc.</i>	- 2,000.-
<i>Samen</i>	f 70,390.70
2o. <i>voor verderen aanleg van de onafgewerkt gebleven 4de afdeling</i>	- 12,500.-
<i>Totaal voor aanleg van de begraafplaats</i>	f 82,890.70
3o. <i>voor het stellen van een gebouw tot ontvangst</i>	- 33,000.-
<i>Totaal</i>	f 115,800.70 ”

2 mei 1904 is het gebouw aanbesteed aan Jan Kok, aannemer voor f.31,900

Op 9 augustus 1904 worden de kosten van de begraafplaats Kovelswade na aanbesteding begroot op f 180,000.- . De grondwerken waren duurder en het ontvangstgebouw was goedkoper dan begroot in 1902.

De kosten van aanleg van de nieuwe begraafplaats kunnen als volgt worden samengesteld:

a. <i>aankoop van terrein en woningen met de daarop gevallen kosten</i>	f 55,710.—;
b. <i>na den dienst 1901 geen pacht voor dit terrein en geen huur van de woningen ontvangen zijnde, 2 jaar rente à 3½ % 'sjaars</i>	- 3,900.—;
c. <i>aanbestedingsom voor het grondwerk</i>	- 55,800.—;
d. <i>door de Gemeente geleverde materialen</i>	- 127.—;
e. <i>in eigen beheer uitgevoerde afsluithekken</i>	± - 6,300.—;
f. <i>gelijk maken van het terrein en beplanten, geraamd op</i>	± - 6,700.— ¹⁾ ;
g. <i>herstellen van 3 knechtswoningen</i>	- 2,255.—;
h. <i>bouwen van eene barenloods met werktuigen en gereedschappen, aangenomen voor</i>	± - 2,250.—;
i. <i>beleggen met keien van den Koningsweg van de oude tot de nieuwe begraafplaats, op de begroting voor 1904 uitgetrokken</i>	± - 11,089.—;
k. <i>stichten van het ontvanggebouw, aangenomen voor</i>	- 31,900.—;
l. <i>kosten van aanbesteding, advertentiën, toezicht, verzekering van werklieden en kleine uitgaven</i>	± - 3,009.—;
m. <i>meubelen van het ontvanggebouw</i>	± - 960.—.
<i>Samen</i>	± f180,000.—.

afb. 17 Uit begroting van 9 aug. 1904

afb. 18 Luchtfoto Kovelswade van 1936 (Archief afd. monumenten gemeente Utrecht)

2. Toelichting ontwerp en aanleg begraafplaats Kovelswade

De gehele begraafplaats moest omgeven worden door een sloot, behalve aan de zuidoostkant, waar de grens onregelmatig is. De entree wordt gevormd door een laantje van Europese linden met toegangshek. Dan komt men op een ruim plein omgeven door een cirkel van Krimlinden, voordat men aan het tweede toegangshek komt.

Het ontwerp van de begraafplaats is geometrisch van opzet in aansluiting op het ontvangstgebouw. Vandaar loopt de centrale as tot achterin de begraafplaats. Het terrein is verdeeld in drie afdelingen, elk met een centrum; de westelijke, middelste en oostelijke afdeling. Deze drie afdelingen liggen op gelijke afstand en in het verlengde van elkaar op de centrale-as van het ontwerp. De middelste is een gelijkbenig kruis omgeven door lindenbomen (*Tilia europaea*). Vóór het ontvangstgebouw was een ruim plein getekend met vier bomen in het zand. De lanen waren verschillend van breedte. De bomen zijn aangegeven als punten, die niet nader zijn gespecificeerd. De laanbomen stonden in de paden. Te eniger tijd zijn de paden begrint. Niet alle grintpaden waren met bomen beplant. De grintpaden zijn wit, de ook aanwezige sub-graspaden zijn niet getekend. Het geheel is gevat binnen lanen aan de noord- en de zuidzijde die telkens worden onderbroken door cirkels met graven daarin. De begraafplaats heeft 19 cirkels in zijn plattegrond, geen toeval, de cirkels passen bij de classicistische opzet van het gebouw en de plattegrond, maar wellicht ook in de symboliek van oneindigheid.

Aanleg

Op een luchtfoto van 1936 (collectie Gemeente) en RAF foto's van 5 januari, 11 en 19 april 1945 (collectie Bibliotheek Wageningen) kan men zien wat is aangelegd. De sloten aan de drie zijden zijn aangelegd en alleen aan de oostkant, waar later de rondweg is gebouwd, ontbrak de sloot. De beide grote hekken zijn volgens ontwerp tekening gebouwd.

De *cirkel van de entree* met linden en dennen is aanwezig.

De lange grintpaden door het gras lopen tot aan het plein voor het tweede hek, dat wil zeggen dat het pad in een halve cirkel vóór dit hek niet is aangelegd.

Kastanjecirkel. Achter het tweede hek komt men in de cirkelvormige ruimte omgeven door kastanjes. Vanuit de kastanjecirkel gaat de centrale as over de lengte van de begraafplaats. De kastanjelaan in het verlengde van de entree, is geplant en bestaat nog.

De grasbaan naar het zuidwesten met een oude sierappel op het einde; Krimlinden (*Tilia Euchlora*) begeleiden de paden aan de buitenkant van het pad, afwijkend van het ontwerp waarop de bomen aan de binnenkant van het pad tegen de grasbaan zijn getekend. De ontworpen laan van de kastanjecirkel naar het noordoosten werd (voor zover we aan de hand van de luchtfoto uit 1936 kunnen nagaan) een grintpad met slechts bomen aan de noordkant.

Vier linden verbinden de kastanjecirkel met de centrale ruimte: het lindenkruis.

Het *lindenkruis* (*Tilia x europaea*) is op de luchtfoto duidelijk aanwezig, maar de op tekening ruime grasvlakken met graven zijn gedeeld door een middenpad. Langs dit middenpad liggen graven met rijen naaldbomen daarachter, zodat door het lindenkruis 2 rijen naaldbomen met een extra middenpad liggen, in afwijking van het ontwerp. Rond de centrale cirkel zijn (lagere) bomen geplant (afwisselend *Prunus* en *Malus*) en de vier kastanjes, elk in een hoek, zijn ook zichtbaar aanwezig in 1936. Op deze foto zijn de Krimlinden zichtbaar die nu in de vier grafvelden in de hoeken van het kruis staan, vroeger heel regelmatig, nu zijn er een aantal uitgevallen of weggekappt.

afb. 19 1938, Spoorlijn met de randlaan van begraafplaats Kovelswade (HUA 153884)

afb. 20 Luchtfoto 19 april 1945 (WUR RAF 107-01-4012)

Vanuit het lindenkruis maken linden de verbinding met de cirkel aan de oostkant van de as, waar vroeger bomen rondom stonden.

Vanuit de *boomcirkel aan de oostkant* (waarvan er nu nog 2 kastanjes over zijn), liep de as verder tussen kastanjes door (nu 4 bomen). Aan het eind begon het omringende pad naar het noorden. De vier lanen op hoogliggende dijken waren ook aanwezig (foto 1936).

De *lanen langs de randen* zijn oorspronkelijk aangelegd, zoals behalve uit de luchtfoto's ook blijkt op een foto die genomen is vanaf het spoor (zie afb. 15) .

Aan de buitenkant van de randpaden moest volgens de architect een lage begroeiing van struiken komen. Die is er aan de oostkant geweest, de noordrand had in 1936 al hoge bomen.

Wijzigingen na de aanleg

De rondweg, de Waterlinieweg werd aangelegd in 1942.

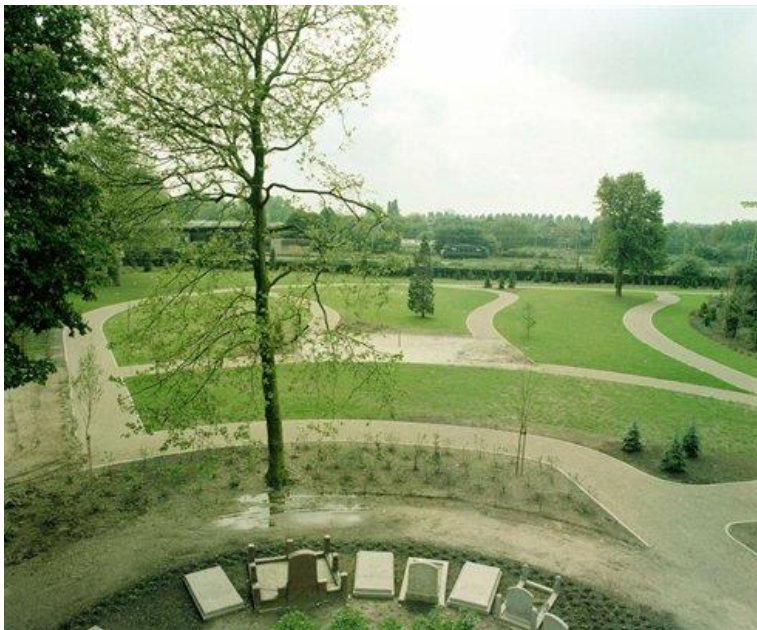
De spoorweg werd verbreed, waardoor de omringende laan sneuvelde; er ontstond een gat in de linden-omplanting van het centrale kruis (zie afb.20 luchtfoto 1945).

Op de luchtfoto van 1956 is te zien dat de coniferenbeplanting van het lindenkruis na 50 jaar is verjongd. Ook de noordelijke laan vanuit het oostelijk bomenrond is gerooid. In deze noordelijke laan zijn al graven aanwezig uit 1926 tussen de toenmalige laanbomen; het centrum van de laan werd een graspad en in 1958 werd ook de andere kant van het graspad, de voormalige laan, bezet met graven.

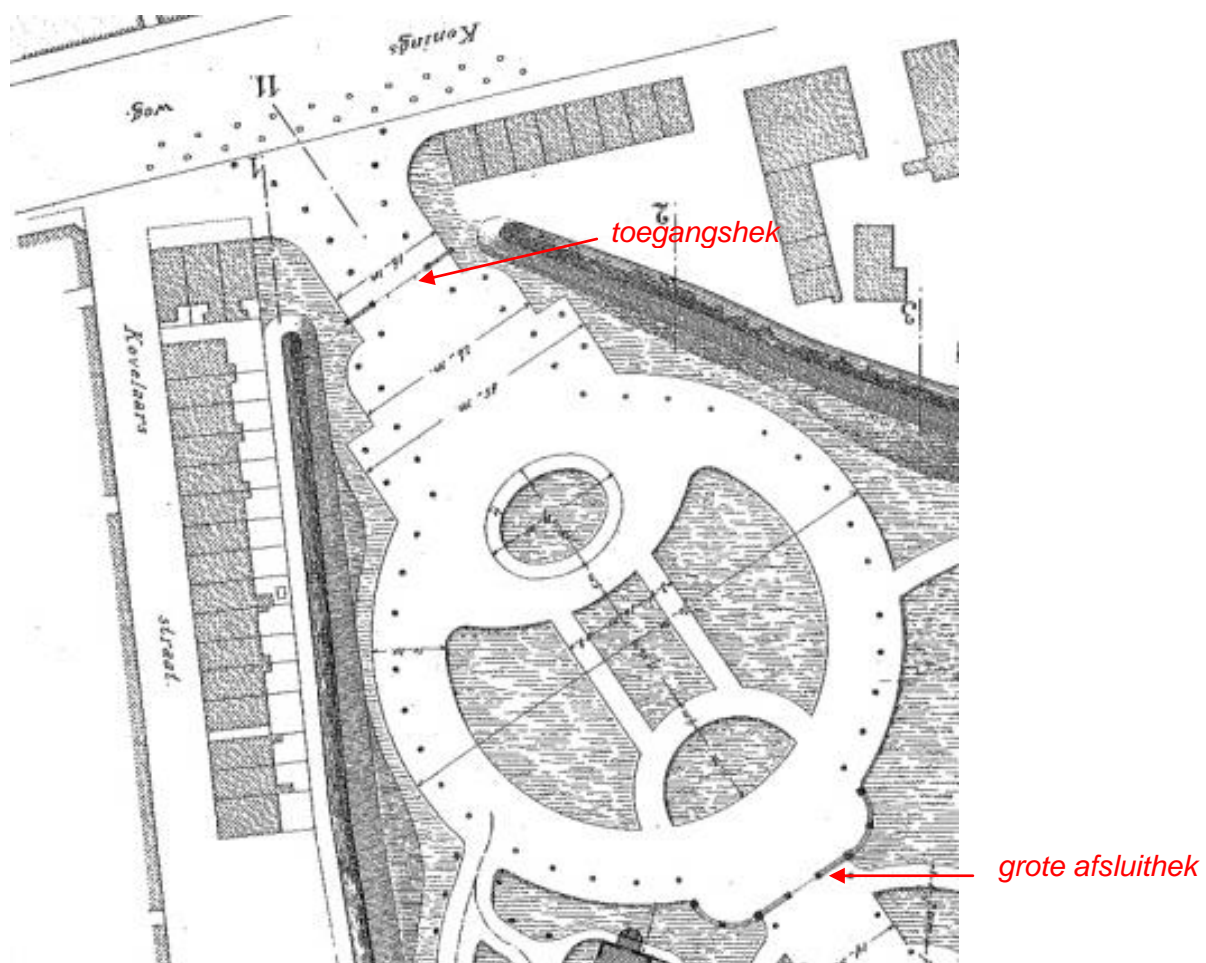
De laan vanuit de oostelijke boomcirkel naar het noorden was in 1956 vervangen door een graspad met nieuwe beplanting achter de graven van 1958. De graven liggen op de plek van de oude laan.

Hagen achter de graven zijn waarschijnlijk pas na de oorlog aangelegd, getuige een foto uit 1975.

In 1984 werd het islamistische deel aangelegd, met rondlopende paden, die geen relatie hebben met de historische aanleg. Recent (ca 2006?) is de noordwest hoek sterk veranderd, waarbij dennen rond de entree zijn gekapt. Hier werd een kinderbegraafplaats ingericht met een kleine verhoging met bomen en bamboe, een hoge haag om het geheel.

afb. 21 Islamitische deel van Kovelswade in 1984 (HUA 119676)

afb. 22 detail ontwerp ca.1900

afb. 23 1942 Entree Kovelswade gezien vanaf de Koningsweg (HUA 78446), vergelijk afb. 1

3. De begraafplaats per onderdeel

De entree en het voorplein

Ontwerp

Vanaf de Koningsweg nodigen gebogen bomenrijen (totaal tien bomen) uit om binnen te gaan. Dan komt men aan een toegangshek, van vier natuurstenen pijlers, waarna een cirkelvormige ruimte zich opent. Aan de andere kant van de cirkel stond het nog officiële afsluithek met acht stenen pijlers en gebogen einden, een kwart van de cirkel (afb. 4). Aangezien het niet gewenst was dicht bij bebouwing te begraven is voorgesteld “*de tusschen het afsluithek en den Koningsweg gelegen grond als plantsoen aan te leggen en te doorsnijden met twee cirkelvormige oprijlanen en eenige symmetrisch aangelegde voetpaden..... Het voornemen is de hier genoemde oprijlanen te beplanten en te bestraten, de voetpaden als gewoonlijk te begrinden, aan de buitenzijden der zijwegen laag plantsoen en in het midden grasperken aan te leggen.*” Voordracht 21 nov.1902

Vanaf de Koningslaan loopt het terrein volgens de ontwerptekening omhoog van 2.00 naar 2.90 in de centrale as. De puntjes van de bomen zijn getekend in de betrating.

Aanleg

De bomen zijn in eenvoudiger lijnen geplant dan op tekening. De entree is enigszins afwijkend van de tekening aangelegd met een rechte in plaats van een uitwaaiende lindenrij tussen de Koningsweg en het entreehek. De stapsgewijze verbredingen van 16, 26, naar 35 meter zijn niet uitgevoerd en vier bomen (een 2de rij) werden niet geplant (zie foto 1942 afb.23).

De entree is in 1942 inderdaad bestraat. Achter het ovale grasperk liggen twee parallelle grintpaden. In 1942 was het halfronde perk voor het grote afsluithek niet aanwezig, zoals op de ontwerptekening afb. 22. Waarschijnlijk is dit halfronde grasperk nooit volgens ontwerp aangelegd.

Een omringende cirkel van Krimlinden (*Tilia euchlora*) werd geplant, daarachter een onderbegroeiing van taxus en boven de kronen van de linden steken dan nog dennen uit (*Pinus sylvestris*).

De scheiding tussen de cirkelvormige laan en de grasperken is gemaakt door tien conisch geknipte taxusbomen met rododendrons daartussen.

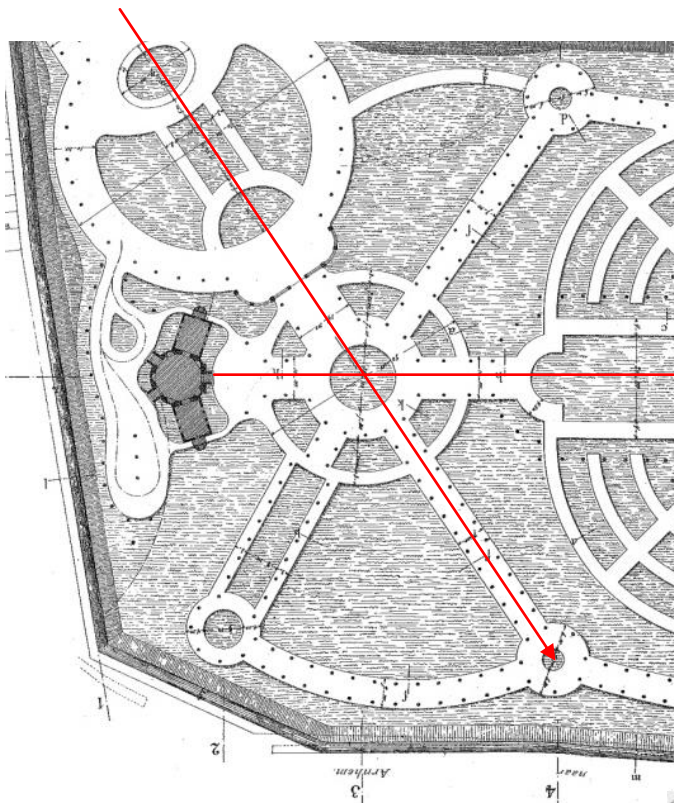
Huidige situatie

Van de 37 geplante Krimlinden zijn 6 bomen verdwenen. De begroeiing van taxus en dennenbomen is ook aanwezig, behalve een gat aan de oostkant, waar recent (2008?) een deel van de begraafplaats is heringericht.

Er zijn rozen in het ovale perk en in de grasstrook gezet. Vier hoge vierkant geknipte taxusboompjes zijn op de hoeken van de grasstrook geplant.

Aanbevelingen

- Het is mogelijk om op termijn 2 tot 3 Krimlinden bij te planten.
- Het verwijderen van de vier recent geplaatste vierkante taxusboompjes, die verwarrend zijn met het beeld op het fraaie hek.
- Rozenperken weer terugbrengen als grasperken om “het karakter van ernst en rust” te benadrukken. Dan ontstaat weer de duidelijke en rustige vorm die er was.

afb. 24 Detail ontwerp 1900-1902

De entree-as loopt door in de kastanjelaan.

afb. 25 1962 Cirkelvormig perk voor ontvangegebouw (HUA 100721)

afb. 26 1975 Kastanjes in het grind in de eerste afdeling en zicht in de kastanje laan (HUA 810332).

Noordelijkste afdeling, het ontvangstgebouw en plein met kastanjabomen

afb. 27 Het "Ontvangstgebouw" kort voor of in 1910 met kastanjes om het ronde perk met yucca's en rozenperken daarin. (HUA 40478)

Ontwerp

Vanuit de kastanjecirkel gaat de centrale as over de lengte van de begraafplaats. De kastanjelaan is geplant in het verlengde van de entree.

Een grasbaan naar het zuidwesten met bomen daarlangs.

De ontworpen laan van de kastanjecirkel naar het noordoosten werd (voor zover we met de foto van 1936 afb. 14 kunnen nagaan) een grintpad met slechts bomen aan de noordkant.

Vier lindes verbinden de kastanjecirkel met de centrale ruimte: het lindenkruis.

De noordelijke afdeling was bedoeld voor eigen graven en voor huurgraven. De voor eigen graven bestemde grond lag langs de hoofdlanen en in de centrale cirkel.

Aanleg

Het ronde perk is kort na de aanleg gefotografeerd, met geometrisch gevormde rozenperken en yucca planten.

Krimlinden (*Tilia Euchlora*) begeleiden de paden langs de grasbaan aan de buitenkant van het pad, afwijkend van het ontwerp waarop de bomen aan de binnenkant van het pad tegen de grasbaan zijn getekend.

De cirkel in de zuidwesthoek aan het einde van de grasbaan kreeg een sierappel. Deze grote en hoge boom bestaat nog.

Wijzigingen

De cirkel met de sierappelboom werd opgenomen in de grasbaan, het cirkelpad om de boom werd opgeheven.

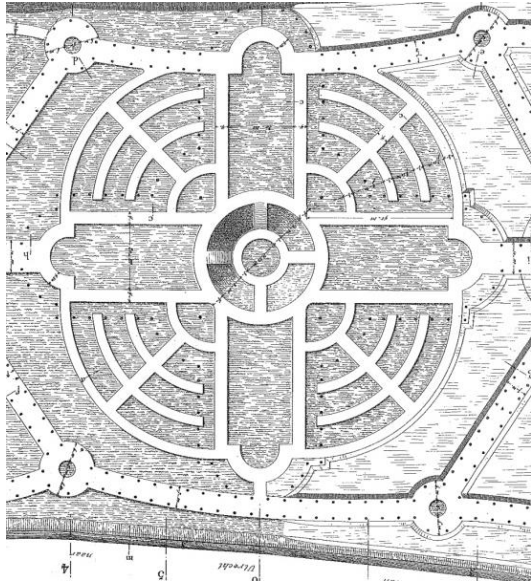
De kastanje bomen staan ingetekend op de ontwerptekening. Mogelijk zijn alle geplant, zoals in de cirkel. Nu staan de helft van de bomen in de kastanje laan. Mogelijk zijn de bomen op de kastanje laan om en om gedund.

Huidige situatie

Het centraal gelegen ronde perk is in zijn geheel ingericht met vaste planten en mist de geometrische perken.

Aanbevelingen

- Het herplanten van twee kastanjabomen in de cirkel is mogelijk en nodig om de ruimte te omsluiten.
- Heraanleg cirkelpad om de sierrappel is niet mogelijk omdat er nu graven liggen.

afb. 28 detail centrale kruis, ontwerp 1900-1902

afb. 29
1972 Centrale cirkel, kijkend richting de aula, 'kort voor de schoning'
(HUA 78447)

afb. 30
In 1989 werd de lage beplanting in het centrale rond verjongd. 2 rode kerspruim en 1 sierappel (links) zichtbaar rond de cirkel (HUA 78451)

Middelste afdeling, het centrale kruis

Ontwerp

Het gelijkbenige kruis van bomen vormt het centrum van de begraafplaats. Binnen het kruis zijn grasbanen getekend van 20 meter breed. De grintpaden erlangs zijn 4,5 m breed. De breedte van alle paden is in het plan aangegeven. Het buitenste pad van de centrale cirkel is bedoeld 4 meter breed te zijn, het binnenste 3 meter. In de buitenhoeken van het kruis liggen waaiers van paden, elk 3 meter breed getekend. De centrale cirkel was verdiept getekend, zie afb. 13 profiel 6.

Aanleg: beplanting en paden

Hollandse Linden (*Tilia x europaea*) vormen het kruis. Vier punten in aparte vakken in het centrum zijn vier kastanjes geworden, met een kandelabervorm (*Aesculus Baumannii*) die toen populair waren. De centrale cirkel is niet verdiept aangelegd en de paden zijn geen 3 maar 2,5 meter breed. 8 boompjes rode kerspruim (*Prunus cerasifera* 'Nigra') en 2 sierappels zijn geplant in de 4 cirkelsegmenten om de centrale cirkel met hun bruine blad geven de *Prunus*boompjes het centrum van de begraafplaats aan, een gemakkelijk herkenningspunt.

De op tekening ruime grasvlakken met graven zijn gedeeld door een middenpad. Waarschijnlijk al bij de aanleg van het lindenkruis zijn telkens 2 taxus onder de linden geplant, om de scheiding te maken tussen het kruis en de er achter gelegen graven. Krimlinden (*Tilia Euchlora*), een kleiner soort dan de Hollandse linde zijn geplant in de waaiers van paden achter het lindenkruis. Ook een enkele sierkers. Op de ruggen van de graven werden verschillende soorten struiken geplant.

Latere onderhoudswijzigingen

Eén van de twee taxus onder de linden is gekapt.

In de centrale cirkel is de beplanting vernieuwd in 1972 en na 27 jaar in 1989 opnieuw. (zie afb. 29, 30)

Huidige situatie

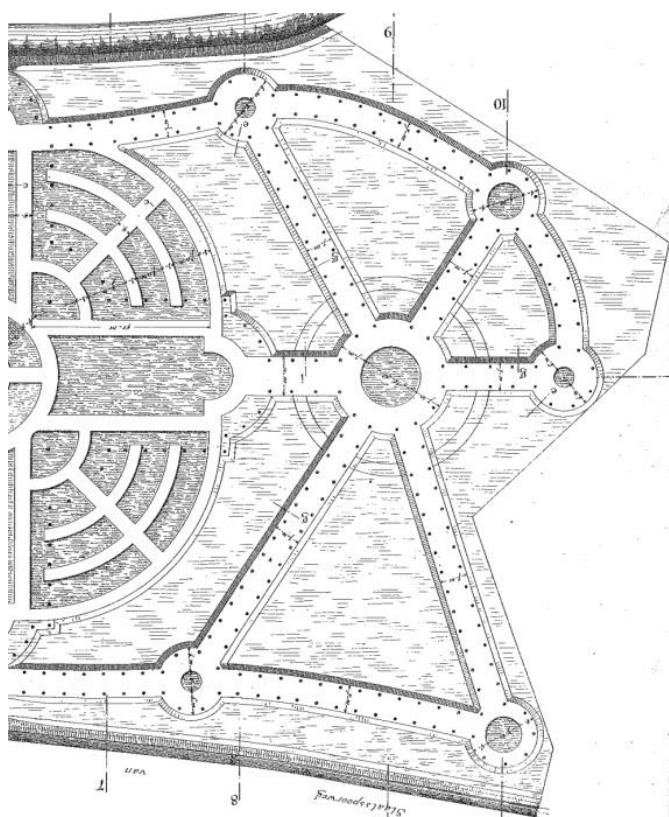
Langs het middenpad liggen graven met rijen naaldbomen daarachter, zodat door het lindenkruis 2 rijen naaldbomen met een extra middenpad liggen, in afwijking van het ontwerp.

Van de 2 taxus onder de linden is er telkens 1 over. Soms hoge heesters van diverse soort staan achter de graven.

Van de Krimlinden die in de vier waaievormige grafvelden in de hoeken achter het kruis staan, vroeger heel regelmatig, zijn er een aantal uitgevallen of weggekapt wegens schaduw.

Aanbevelingen

De exacte geschiedenis en wijzigingen verder laten uitzoeken; hoe dient het rijksmonument hier onderhouden en hersteld te worden.

afb. 31 detail zuid-oostelijke afdeling, ontwerp 1900-1902

afb. 32 1974-1975 Luchtfoto Kovelswade (HUA nr 84837)

De zuid-oostelijke afdeling, het bomenrond

Ontwerp

Vanuit het lindenkruis maken linden de verbinding met de laatste boomcirkel aan het einde van de as. Vanuit deze *boomcirkel* liep de as verder tussen kastanjes naar een klein rond bomenpleintje.

Vanuit de boomcirkel gingen vier lanen waarvan één paar in elkaars verlengde, beide andere lanen lagen niet in elkaars verlengde, vergelijkbaar met het kastanjeplein van de eerste afdeling. In beide gevallen had dat wel gekund en is de afwijking van de regelmaat een bewuste ontwerpkeuze.

Aanleg

De lanen zijn in 1905 aangelegd op dijken, zoals beschreven en getekend in de profielen. het terrein is aanvankelijk ingericht als boomkwekerij.

Later, in 1926 werden hier de eerste graven gelegd in de noordwestelijke laan.

Wijzigingen

De laan vanuit de grote boomcirkel naar het noorden was in 1956 vervangen door een graspad met nieuwe beplanting achter de graven van 1958. De graven liggen op de plek van de oude laan.

In 1984 is de zuidkant gewijzigd in een islamitische begraafplaats met gebogen paden (afb.21), in afwijking van de oorspronkelijke indeling in rechte rijen. Toen zijn ook de beide zuidelijke lanen opgeheven. Op de luchtfoto van 1974-75 (afb.32) zijn die nog wel zichtbaar.

Huidige situatie

Van de boomcirkel uit 1905 zijn nu 2 kastanjes over. Een plataan en Japanse sierkers dateren van later datum.

Graven op rijen (noordkant)

Islamitische begraafplaats (zuidkant). Hier resteert één kastanjeboom van de voormalige kastanjelaan.

afb. 33 Typerende kastanje aan het einde van het pad vormt de connectie tussen de waaivormige grafvelden en de centrale cirkel (L. Albers, 12 april 2012)

afb. 34 Rood-bruin bladige Prunus markeren het centrum van de begraafplaats (L. Albers 15 mei 2012)

4. Conclusies en waardestelling

Bijzonder ontwerp binnen de Nederlandse context?

Kovelswade werd ontworpen in 1901 en is daarmee in Nederland **één van de vroegste geometrische ontwerpen** die ontstonden begin 20ste eeuw, als een rationeel ontwerp voor een begraafplaats. De architect F.J. Nieuwenhuis schreef in de toelichting bij het ontwerp voor de raadsvergadering: *De lijnen behoren scherp aangeduid te zijn. Dat kan worden bereikt door aanleg van rechte of regelmatig gebogen lanen, welke bevorderlijk zullen zijn voor het karakter van ernst en rust.*

De geometrische vormgeving van de begraafplaats was in navolging van de Duitse begraafplaats van Meyer en tevens conform reacties van architecten die zich afzetten tegen de door tuinarchitecten gevoerde landschapsstijl.

F.J. Nieuwenhuis was een bekend architect en genoot aanzien binnen zijn vakgebied. Hij was **stadsarchitect van Utrecht**. In die functie ontwierp hij de Begraafplaats Kovelswade met het ontvangstgebouw en de beide hekken. Kovelswade is **het enige parkontwerp** van de bouwarchitect F.J. Nieuwenhuis in zijn oeuvre.

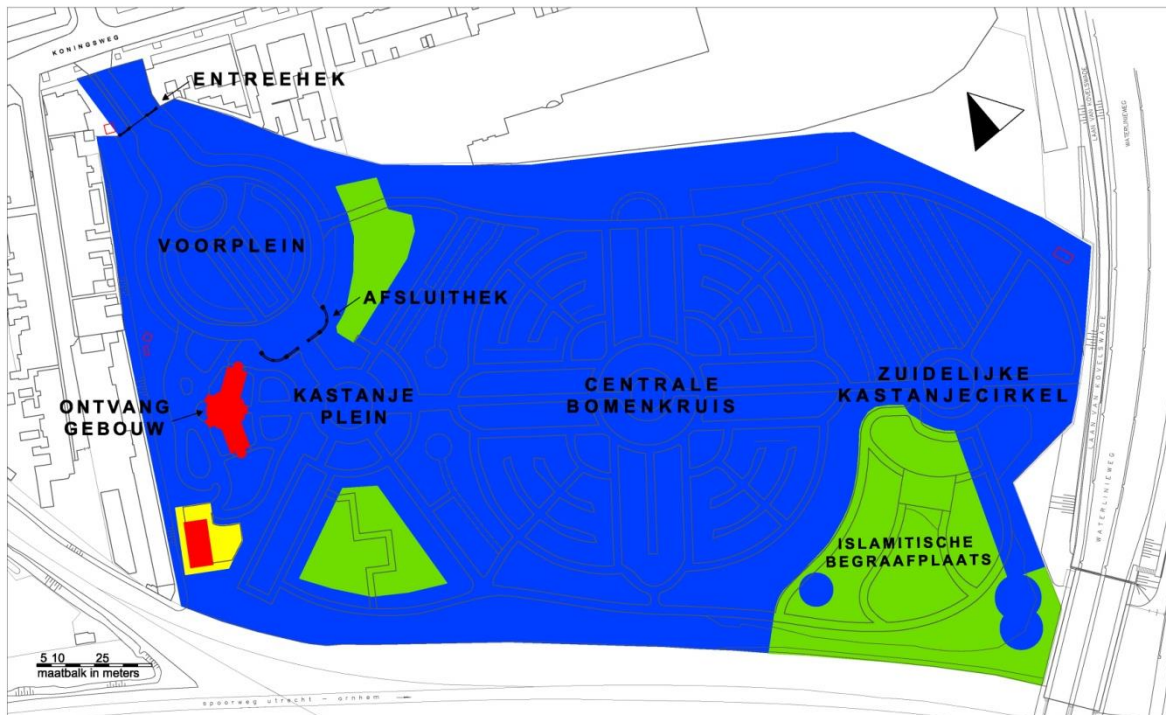
Nieuwenhuis had zijn opleiding in Berlijn genoten. Daar zag hij ook het werk van landschapsarchitect J.H.G. Meyer (Lehrbuch der schönen Gartenkunst, Berlijn 1873). Hij ontwierp geometrische tuinen bij de gebouwen in een tijd dat dit in Nederland nog niet het geval was. Het neoclassicisme van het ontvangstgebouw en het neoclassicistisch ontwerp van de begraafplaats zelf en het naturalisme in de beplanting behoorden bij de opzet van de begraafplaats en van het gebouw, samen een eenheid. Met de bijbehorende hekken kan men spreken van een **Gesamtkunstwerk**. Bovendien is de begraafplaats met zijn gebouw en hekken een vroeg voorbeeld van een Gesamtkunstwerk, hetgeen aantoont wat een vooruitstrevend en toonaangevend architect van Nieuwenhuis was.

De zeldzaamheidswaarde van de begraafplaats is hoog.

Conclusie

Het Gesamtkunstwerk uit 1900-1905, bestaande uit het ontwerp voor de begraafplaats, het ontvangstgebouw, de entree met 2 paar monumentale hekken, door F.J. Nieuwenhuis, de Utrechtse Directeur der Gemeentewerken, en een nog onbekende groenontwerper, is van bijzonder hoge kwaliteit.

Iedere inbreuk die op een *Gesamtkunstwerk* wordt gemaakt, doet daaraan afbreuk. De vormen van de islamitische begraafplaats, waarvoor een rechte as moest wijken, en ook de recente aanleg van de kinderbegraafplaats met een hoge haag eromheen aan de noordwestkant van de begraafplaats, doen afbreuk aan het rijksmonument.

- hoge monumentwaarden
- positieve monumentwaarden
- indifferente monumentwaarden

afb. 35 De opvallende entree tot de historisch waardevolle en oorspronkelijk bijzonder fraai aangelegde begraafplaats Kovelswade 2012 (foto L. Albers)

Waardestelling⁶

Waardering structuur

1. De structuur van de begraafplaats is vrijwel geheel goed intact gebleven op de zuidoosthoek na, het in 1984 gewijzigde deel ten behoeve van de islamitische begraafplaats. Op het islamitische deel zijn de oorspronkelijk rechte lanen verdwenen.
2. Het historische patroon van *grintpaden* en sub-graspaden is vrijwel geheel intact. De radiale laan vanuit de zuidelijke boomcirkel is omgezet in twee graspaden; de centrale hoofdas is grint in plaats van gras.
3. Langs de zuidrand is het grintpad een weinig verlegd vanwege een eerdere spoorverbreding (zie kaart 2).

Waardering beplanting

4. De oorspronkelijke beplanting is bijzonder goed overdacht wat betreft soorten, hoogtes, boomvorm, kleur en opeenvolgende bloei gedurende het seizoen. Het beplantingsontwerp en de oorspronkelijke uitvoering van de beplanting worden dan ook zeer hoog gewaardeerd.
5. Beplanting. Uit de kaart met structuurbepalende bomen (kaart 1) blijkt dat veel bomen van de *oorspronkelijke boomstructuur nog aanwezig* zijn. Niet alleen Krimlinden (*Tilia 'Euchlora'*) en grove den rond de entree, Hollandse linden (*Tilia éuropaea*) om het centrale kruis, maar ook resteren 8 rode kerspruimboompjes (*Prunus cerasifera 'Nigra'*, waarvan één in zeer slechte staat) en Sierappels (*Malus*) in het centrale rond.
De kastanjelaan is grotendeels compleet, in de kastanjecirkel missen 4 van de 12 bomen, de 4 solitaire kastanjes (*Aesculus 'Baumannii'*) in het lindenkruis

Waardestelling

Wegens zijn uniciteit en gaafheid is bijna de gehele begraafplaats van hoge monumentwaarde (blauw).

Een klein deel ten zuiden van de kastanjecirkel is heringericht. Dit is van positieve monumentwaarde (groen).

Het zuidoostelijk deel met de islamitische begraafplaats is van positieve monumentwaarde omdat dit deel -weliswaar in gewijzigde vorm- nog geheel aanwezig is.

Het nieuw ingerichte deel (kinderbegraafplaats van ca 2006) heeft geen grintpaden, maar paden van een moderne halfverharding. Het geheel is verstoppt achter een hoge taxushaag, geïsoleerd van de rest van de begraafplaats. Ook de kinderbegraafplaats is van positieve waarde (groen), omdat slechts de binnenstructuur van deze kleine ruimte is gewijzigd en de kinderbegraafplaats geen inbreuk maakt op de structuur van de begraafplaats.

Alleen het gebouw in de noordwesthoek van de begraafplaats – de werkplaats – is een nieuw element, op een weinig opvallende plek. De werkplaats met omringende grond heeft een indifferente waarde (geel).

Waardering van het Rijksmonument Begraafplaats Kovelswade door RCE (30-1-2001)

Parkaanleg begraafplaats Kovelswade in classicistische stijl van algemeen belang vanwege de funerair-historische waarde als goed en gaaf bewaard voorbeeld van een vroeg 20ste eeuwse begraafplaats. Van tuin-architectonische waarde als goed voorbeeld van een functionele en stemmige inrichting van een begraafplaats. De parkaanleg vormt hierbij een wezenlijk onderdeel.

---

⁶ Nota Waardering 2012

afb. 36 Mooie beplantingscombinatie, (L. Albers, 15 mei 2012)

5. Aanbevelingen

Voor het maken van een beheersvisie en een beheerplan voor dit rijksmonument is het noodzakelijk verder onderzoek te doen naar de oorspronkelijke aanleg, en vooral naar gegevens over de oorspronkelijke beplanting. De Architect F.J. Nieuwenhuis is ongetwijfeld in overleg getreden met de plantsoendienst en daarvan heeft een zeer bekwaam iemand de invulling van de bomen en struiken verzorgd. In het Utrechts archief is hiervan helaas geen bewijsmateriaal gevonden (december 2012).

Juist de beplanting dient nog gedateerd en gedifferentieerd te worden. Zo is het nuttig om te weten of alle bomen (punten) in de ontwerpkaart ooit zijn geplant of dat het onbekende beplantingsplan daarvan afweek. De dennen rond de entree zijn waarschijnlijk gelijktijdig met de linden opgegroeid, maar staan niet in de kaart van 1900 getekend, evenmin als de beplanting van sierkersen en sierappel rond de centrale cirkel.

Onderzoek naar de oude soorten sierkersen en sierappels door een historisch-bioloog is aan te bevelen, omdat ze een essentieel onderdeel vormen van de historische aanleg. (is uitgevoerd ten behoeve van het beheerplan 2013)

Nader tuinhistorisch onderzoek: Functies en eventuele structuren van de Prunus, Malus, magnolia's en berkenbomen in de subruimten, gelegen buiten de hoofdstructuur. Onderzoek naar de oorspronkelijke aanleg is alleen al noodzakelijk in verband met de vraag of men het ontvangstgebouw vanaf de entree kon zien. (is uitgevoerd ten behoeve van het beheerplan, 2013)

Nawoord

Op grond van later onderzoek zijn uitgangspunten van beheer geformuleerd in het concept-beheerplan (december 2012), die recht doen aan de hoge waarde van dit rijksmonument. In 2013 zal een beheerplan gereed komen voor de begraafplaats Kovelswade, waarin bovenstaande vragen worden beantwoord.

Het hoofd van de Plantsoendienst (de Plantagemeester) was Jan Jacob Denier van der Gon van 1893-1918.⁷ Hij is vermoedelijk de ontwerper van de beplanting van Kovelswade.

---

⁷ Bonica Zijlstra, Parken in Utrecht, p.54, portret op p.72.

Speciale Collecties WUR RAF 107_01_4012 19-04-1945

Speciale Collecties WUR RAF 188_01_4191 22-01-1945

6. Bronnen

Het Utrechts Archief

Ontwerptekeningen

De volgende vijf tekeningen bevinden zich in het Utrechts Archief.

1. plattegrond van de "2^e gemeente begraafplaats te Utrecht"
2. bouwtekening van het "het ontvanggebouw"
3. bouwtekening van "Afsluithek" en "Toegangshek"
4. "Profielen Begraafplaats" met 10 profielen genummerd a t/m/ m, waarvan 10 profielen van paden en 2 profielen van de watergangen aan de noord- en westzijde
5. "Profielen Begraafplaats" met 12 profielen genummerd 1 t/m 12 over de gehele begraafplaats

HUA Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969, Stedelijke bestekken

1007-1, inventaris nr. 181 (21 nov. 1902)

1007-1 inventaris nr. 186 (23 aug. 1904)

1007-1 inventaris nr. 186 (9 aug. 1904)

1007-2 inventaris nr. 4781 (1903, deel I, nrs. 1-20)

Nog bekijken: toegangsnummer 80,2.09

Luchtfoto's RAF: Bibliotheek Rijksuniversiteit Wageningen (WUR) Speciale collecties

Literatuur

Albers, L.H., A. Guinée en J.M. Schreiber, 'Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen Utrecht. Historie en Beheervisie', Albers Adviezen Historische Parken en Guinée landschapsarchitectuur, Utrecht 2005.

Brits, Maroesja en Joop van Markesteijn, "Een ontmoeting met levens die voorbij zijn, honderd jaar Kovelswade", in : *Steengoed*, Stichting het Utrechts Monumentenfonds, nr 39 dec. 2004.

Immerseel, R. van, L. Hendriks, *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek voor waardestelling van groen erfgoed*. 2012.

Maes, E. 'Soestbergen, *Utrechts aardse paradijzen*', 2006, p. 70

Meyer, Johann Heinrich Gustav, *Lehrbuch der schönen Gartenkunst*, Berlijn 1873, herdruk Wiesbaden 2010

Meyer, Franz Sales und Friedrich Ries, *Die Gartenkunst in Wort und Bild*, Leipzig 1904, herdruk z.j. Hierin zijn 5 plattegronden en een foto overgenomen uit:

Pietzner, Hans, *Landschaftliche Friedhöfe; ihre Anlage, Verwaltung und Unterhaltung; mit 59 Abbildungen und Plänen*. Leipzig 1904

Weyde, A.J. van der, *Jaarboek Oud Utrecht* , 1930, p 109-111

Wiegman, Menno, "Verscheidenheid aan vormen, eenheid van gedachte", Architect en directeur Gemeentewerken Ferdinand Jacob Nieuwenhuis, *Oud Utrecht* april 2012 p. 32-38.

www.wikipedia.nl/ F.J. Nieuwenhuis (1848-1919), directeur gemeentewerken Utrecht.

Bijlagen

Beschrijving Rijksmonument Begraafplaats Kovelswade

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Monumentnummer: 514300

Koningsweg - 2e Algemene Begraafplaats - Parkaanleg Complexonderdeel 1

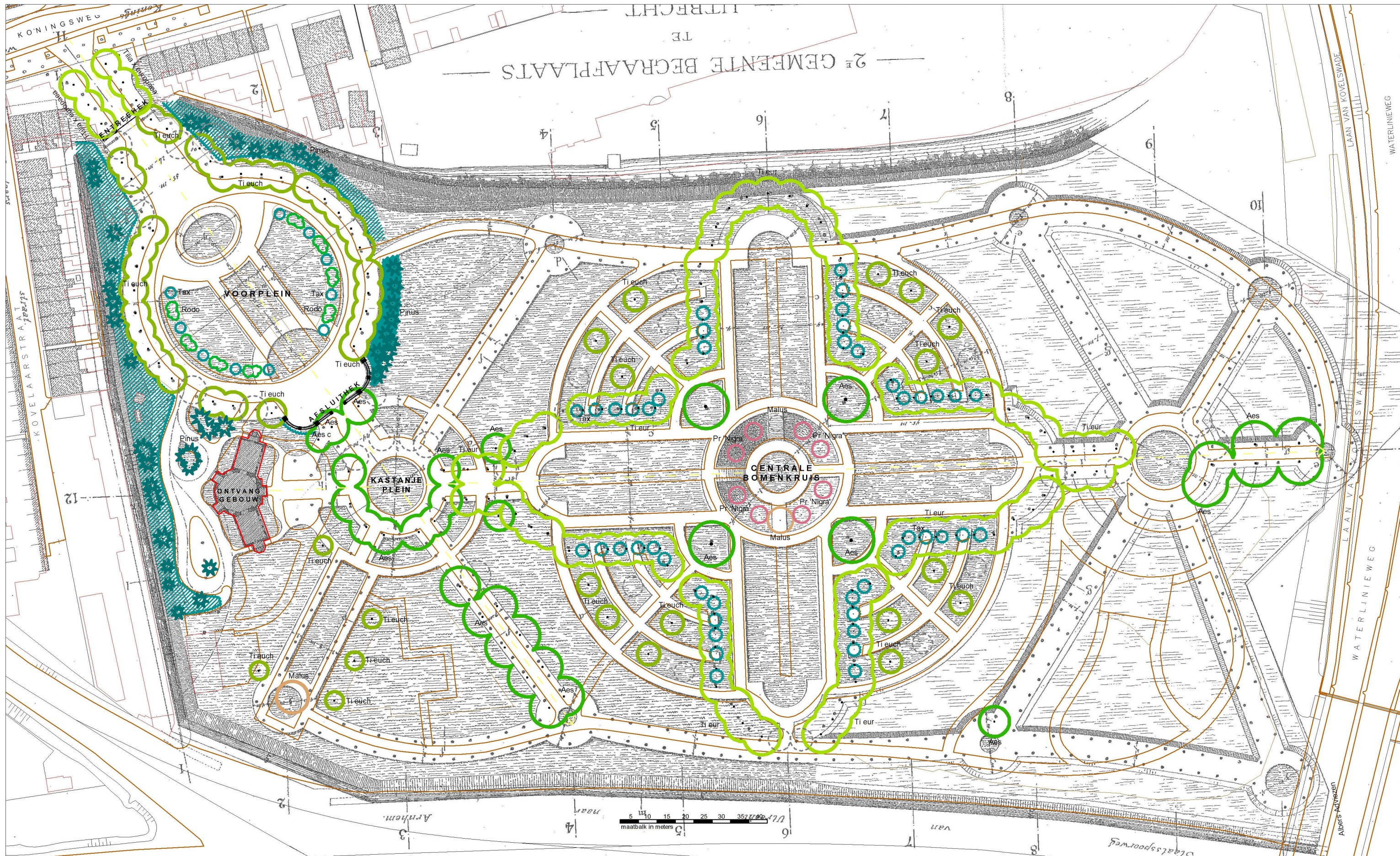
PARKAANLEG van de begraafplaats met centraal een kruisvormige opzet de kwartieren ingevuld door concentrisch aangelegde segmentvormige paden, waarbij de verbindingen worden gevormd door rechte en rondlopende paden. Aan oost- en westzijde verbonden met de centrale opzet een cirkelvormige aanleg met radialen, de gehele aanleg ten noorden en ten zuiden begrensd door lanen over de gehele breedte van de perceel. Op de kruising van de radialen met de lanen aan noord- en zuidzijde, ronde 'pleintjes'. Aan de Koningsweg de royale ingang met daarachter een rond voorplein, van de begraafplaats gescheiden door een fraai smeedijzeren hek op stenen voet, vervolgens de genoemde cirkelvormige aanleg met ten noorden het ontvangstgebouw en ten zuiden de oudste graven. Zichtlijnen vanuit de ingang op het binnenplein en vanuit het ontvangstgebouw op de centrale as. De begroeiing bestaat uit lindebomen rondom de centrale kruisvormige opzet en lagere begroeiing ter scheiding van de diverse sectoren. De - overigens van bescherming uitgesloten - latere uitbreidingen zijn uitgevoerd in eenvoudige, aangepaste stijl.

Waardering

Parkaanleg begraafplaats Kovelswade in classicistische stijl van algemeen belang vanwege de funerair-historische waarde als goed en gaaf bewaard voorbeeld van een vroeg 20ste eeuwse begraafplaats. Van tuin-architectonische waarde als goed voorbeeld van een functionele en stemmige inrichting van een begraafplaats. De parkaanleg vormt hierbij een wezenlijk onderdeel.

Losse bijlagen

- 1. Ontwerp 1900-1902 gecombineerd met de structuurbomen**
- 2. Ontwerp 1902 met cultuurhistorisch waardevolle bomen**
dat zijn:
  - structuurbepalende bomen uit de tijd van aanleg,
  - andere bomen uit de tijd van aanleg,
  - bomen van later datum die door plaats of soort historische betekenis hebben gekregen (geen grafbeplanting).

Legenda algemeen

- loofboom
- verdwenen boom
- naaldbomen

Bomen behorend tot de oorspronkelijke aanleg

- Tilia x europaea, Hollandse linde centrale bomenkruis
- Tilia x europaea 'Euchlora', Krimlinde rondom het voorplein
- Aesculus hippocastanum, paardekastanje pleinen aan weerszijde van bomenkruis
- Pinus sylvestris, grove den om het voorplein achter de Krimlinde
- Prunus cerasifera 'Nigra', rode kerspruim op het plein in het centrale bomenkruis
- Malus, sierappel solitair en op het plein in het centrale bomenkruis
- Taxus baccata, taxus Taxus als onderbegroeiing

Legenda afkorting boomsoorten

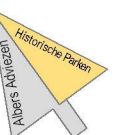
Ac Atro	Acer pseudoplatanus 'Atropurpurea', esdoorn	Malus	Malus, sierappel
Acer	Acer, esdoorn	Magn	Magnolia, beverboom
Aes	Aesculus hippocastanum, paardekastanje	Pinus	Pinus sylvestris, grove den
Aes c	Aesculuscarnea, rode paardekastanje	Pr 'Nigra'	Prunus cerasifera 'Nigra', rode kerspruim
Betu	Betula pubescens, zachte berk	Pru	Prunus, sierkers
Be ni	Betula nigra, zwarte berk	Rodo	Rododendron
Cha	Chamaecyparis	Tax	Taxus baccata, taxus
Cor	Cornus, boomkornoelje	Tax F	Taxus baccata 'Fastigiata', taxus
Co Atro	Corylus avellana 'Atropurpurea', hazelaar	Ti eur	Tilia x europaea, Hollandse linde
Larix	Larix, lariks	Ti euch	Tilia x 'Euchlora', Krimlinde

Begraafplaats Kovelswade

1. Ontwerp 1900-1902 met de structuurbomen (1904-1905)

Albers Adviezen Historische parken
 Annastraat 3a
 3512 GP Utrecht
 Tel: 030 - 231 07 88
 www.historischeparken.nl
 AlbersAdviezen@hetnet.nl

Door: Albers Adviezen, dr. L.H.Albers
 In opdracht van: Gemeente Utrecht
 Getekend: ing. P. Doeve
 Datum: juli 2012

Legenda algemeen

- loofboom
- verdwenen boom
- naaldbomen

Bomen behorend tot de oorspronkelijke aanleg

- Tilia x europaea, Hollandse linde centrale bomenkruis
- Tilia x europaea 'Euchlora', Krimlinde rondom het voorplein
- Aesculus hippocastanum, paardekastanje pleinen aan weerszijde van bomenkruis
- Pinus sylvestris, grove den om het voorplein achter de Krimlinde

- Prunus cerasifera 'Nigra', rode kerspruim op het plein in het centrale bomenkruis
- Malus, sierappel solitair en op het plein in het centrale bomenkruis
- Taxus baccata, taxus
- Taxus als onderbegroeiing

Legenda afkorting boomsoorten

Ac Atro	Acer pseudoplatanus 'Atropurpurea', esdoorn	Malus	Malus, sierappel
Acer	Acer, esdoorn	Magn	Magnolia, beverboom
Aes	Aesculus hippocastanum, paardekastanje	Pinus	Pinus sylvestris, grove den
Aes c	Aesculuscarnea, rode paardekastanje	Pr 'Nigra'	Prunus cerasifera 'Nigra', rode kerspruim
Betu	Betula pubescens, zachte berk	Pru	Prunus, sierkers
Be ni	Betula nigra, zwarte berk	Rodo	Rododendron
Cha	Chamaecyparis	Tax	Taxus baccata, taxus
Cor	Cornus, boomkornoelje	Tax F	Taxus baccata 'Fastigiata', taxus
Co Atro	Corylus avellana 'Atropurpurea', hazelaar	Ti eur	Tilia x europaea, Hollandse linde
Larix	Larix, lariks	Ti euch	Tilia x 'Euchlora', Krimlinde

Begraafplaats Kovelswade

2. Ontwerp 1900-1902 met cultuurhistorisch waardevolle bomen

Albers Adviezen Historische parken
 Annastraat 3a
 3512 GP Utrecht
 Tel: 030 - 231 07 88
 www.historischeparken.nl
 AlbersAdviezen@hetnet.nl

Door: Albers Adviezen, dr. L.H.Albers
 In opdracht van: Gemeente Utrecht
 Getekend: ing. P. Doeve
 Datum: juli 2012